

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN
SURAT.

Manuscripts Library

S.D.P. 13.

Coll. No. 717

Kavalayānanda

Title Jasaya tarana shiksha

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN, SURAT

Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara

No. : 713 Subject : ~~Kavya~~ Rhetoric

Title : ~~Kavya-lakṣaṇa~~ Kuvalayānanda

Author : Appaya Dixita. Scribe : —

Date of the work : — Date of the Ms. : —

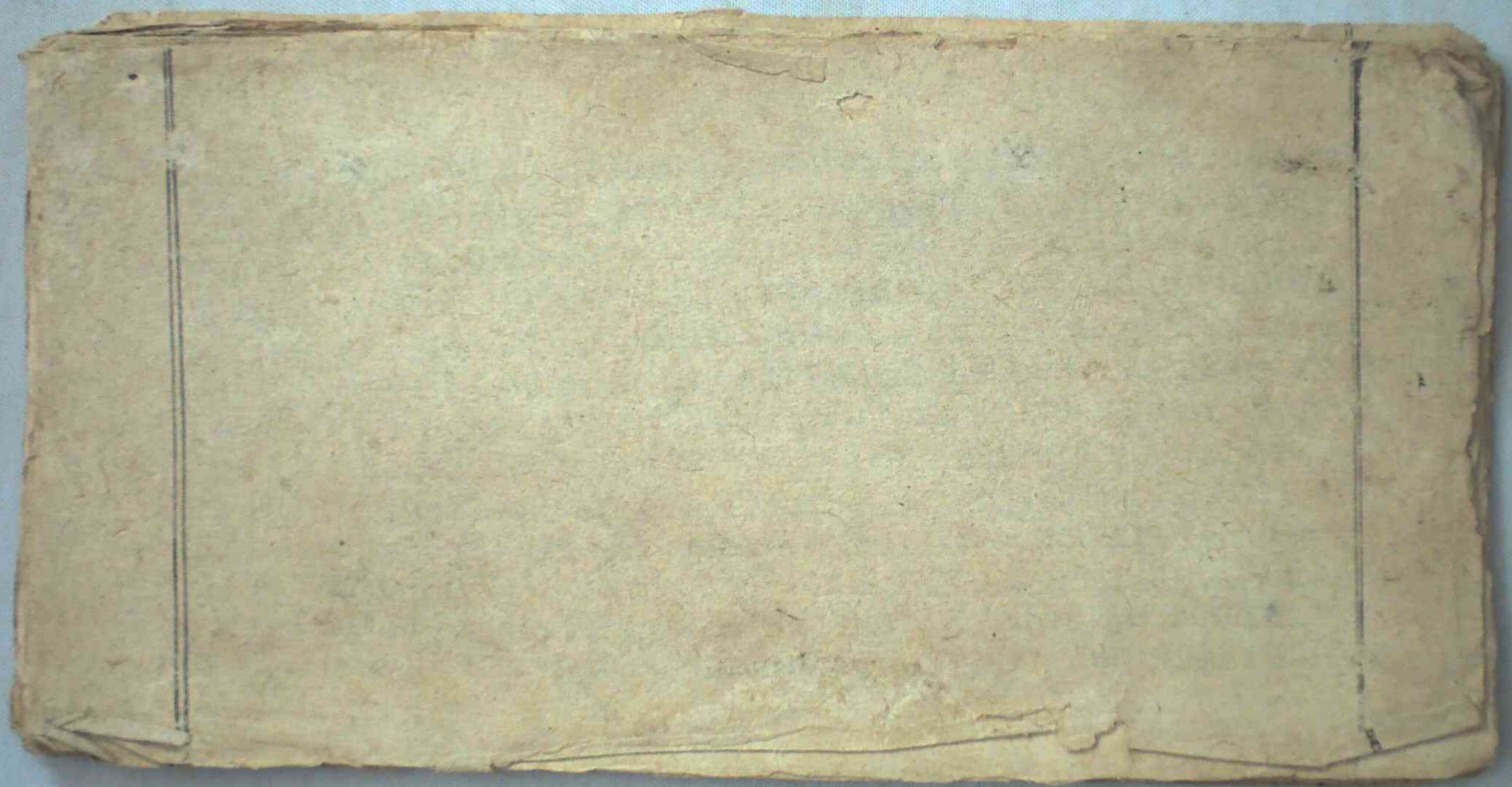
Place of the work : — Place of the Ms. : —

Size : 9.2" by 4.7" Extent : 1 to 17 & 26 to 43

Language : Sanskrit. Script : Devanāgarī

Remarks : Incomplete

श्री गणेशाय नमः ॥ अमरीक वरी भार नमरी मुखरी कृतं ॥ इति करो तुडरिनं गोरी चरणपंकजं ॥ १॥ पुर
 सर सर पैलैः संपत् फलायित परस्य रो ॥ प्रपंचमाचमानापित रो प्रांचोनायाप तैस्तु मः ॥ २॥ इति टपयो
 गकलया रुदया कुकोशं धमैश्चिरादपि पथाठ चिद्व्यमाणः ॥ यः प्रस्फुरत्यविरतं परिपूर्यते पः अपः स
 मेदिशतुलाश्रितिकं मुकुटं ॥ ३॥ अलंकारेषु बालानां मवगाहनसिद्धये ॥ ललितः क्रियते तेषां लसलक्षणं
 ग्रहः ॥ ४॥ येषां चंद्रा लोके दृश्यं तेल स्थलस्थललोकाः ॥ प्रायस्तैव तेषां मितरेषां लनिने वा विरच्यते ॥ ५॥ उ
 पमा यत्र सा दृश्यल स्मारुह सति द्वयोः ॥ हंसा वरुहसते कान्तिस्वर्गा मवगाहते ॥ ६॥ यत्रोपमानोपमेययोः
 सहस्रयुहदया ह्लादितेन चारुसा दृश्यमद्भुतं तथा उच्चसति व्यंग्यमर्थादां विना स्पष्टं प्रकाशते तत्रोपमा
 लंकारः ॥ ७॥ हंसा वेत्तदाहरणं ॥ इयं च पूर्णोपमेय्यते ॥ हंसा कान्तिः स्वर्गगावगाहनमिव शब्दश्चेत्यत
 वा उपमानोपमेयसाधारणधर्मोपमावाचकानां चतुर्णामप्युपादानात् ॥ यथा वा ॥ गुण दोषौ उद्योत
 क्लृप्तिं उच्छेदा विवेक्षरः ॥ शिरसा स्थापते पूर्वपूरं कंठे नियच्छति ॥ अत्र पद्यप्युपमानोपमेययोर्न
 कः साधारणधर्मः उपमाने इत्येवं चंद्रगरलयोर्महं लघुपादानं तथा मध्ये पूर्वस्य चंद्रस्य शिरसा
 स्थापनं वहनं उत्तरस्य गरलस्य कंठे नियमनं स्थापनं ॥ उपमेये विबुधे गुण दोषयोर्महं लघुपादानं तथा
 मध्ये पूर्वस्य गुणस्य शिरसा स्थापनं शिरः कंठेनाभिनिर्दनं उत्तरस्य दोषस्य कंठे नियमनं कंठोपरि

वाचाऽनुच्चाटनमिति तेदात् ॥ तथापि चंद्रगरलयोर्गुणदोषयोश्च विव प्रतिविबनावेनाते दाडपा
 दानज्ञानादीनां गृह्णन्तियोद्येकशब्दोपादानेनाते दाध्यवसायाच्च साधारणधर्मतेति पूर्वस्था
 द्विशेषः ॥ वस्तुतां निनेत्यत्र पमानोपमेययोः परस्परसाध्यादतिनयो प्रथमपादानं विवेक
 ति विवनावदसालंकारिकसमयः ॥ वर्योपमेयधर्माणामुपमावाचकस्य च ॥ एकद्वित्यनुपादाना
 क्रिन्नालुप्तोपमाष्टधा ॥ तडिदोशो दुतुल्या स्यात्कूपुरंता दशोर्मम ॥ कांस्यास्मरवधूयंता दृष्टातन्वि
 रदोमया यत्रयामेलनं तत्रलोमयश्च तत्र तदेतत्काकतालायमवितर्कितं संज्ञेवं ॥ उपमेयादी
 नां चतुर्णामध्ये एकस्य द्वयोस्त्रयाणां वा प्रतिपादकशब्दानां वेनलुप्तोपमेय्यते ॥ साष्टधा ॥ वाच
 कलुप्ता धर्मलुप्ता धर्मवाचकलुप्ता वाचकोपमेयलुप्ता उपमानलुप्ता वाचकोपमानलुप्ता धर्मोप
 मानलुप्ता धर्मोपमानवाचकलुप्ता चेति ॥ तत्रोपमानलोपरहिताश्चत्वारो नेदास्तडिदोशस्यादि
 स्थाकेन प्रदर्शिताः तद्धंतो नेदा उत्तरस्थाकेन तत्र तडिदोशस्यत्र वाचकलोपः उपमानानि सासा
 न्यवचनेरिति समासविधायकांसा इदुत्या स्येति पिवक्तुं शक्यतात् ॥ कूपुरंतास्यत्र धर्मवाचक
 लोपः कूपुरमिवाचरंतीत्यर्थो विहितस्य कूपुरंदा नंदात्मकाचारार्थस्य विपश्चिद्वचनसहलो

पात्र॥ नत्र धर्मलोपकस्त्वैदिकः॥ शास्त्रकृतः इंडुत्वा स्य सत्र धर्मलोपस्त्वैदिकः नयनशोरानं
 दात्मकतया कर्तृता तितड पादानस्यापि संभवात्॥ कात्यायनस्य रवधूयंती तत्र वाचकोपमेयलोपः
 अत्र कांतेति विशेषणसामर्थ्यात् स्वात्मानं कामवधू मिवाचरंतीत्यर्थस्य गम्यमानतया
 स्वात्मन उपमेयस्य सहोपमावाचकेनानुपादानात्॥ स्वत्वैदिकः स्वात्मानं स्मरवधूयंतीत्यस्योप
 मेयोपादानास्यापि संभवात्॥ काकतालायमित्यत्र काकतालशब्दो हतिविषये काकतालसम
 वेतक्रियावर्तिनौ तेन काकागमनमिव तालपतनमिव काकतालमिति विधीयते समाचनद्विषया
 दितिज्ञापकात्समासः उभयत्रोपमेयं स्वस्य कुत्रचिद्गमनं तत्रैव रहसितव्या अवस्थानं च ते
 न स्वस्य तन्व्याश्च समागमः काकतालसमागमसदृश इति फलति ततः काकतालमिव काक
 तालमिति द्वितीयस्मिन्निवार्थे समासाच्चतद्विषयादिति सूत्रेण इवे प्रतिहता वित्यधिकार
 रस्येन च प्रसयः तथा च पतनदलितं तालपूलं यथा काको पतुक्तं एवं रसो दर्शनं कृत्वा
 लुहपातं चास्वेनोपनुक्तेति तदर्थः तत्त्वात् काकागमनं तालपतनं समागमरूपस्य काकल

३५

२

ततालोपनो गरुपस्य चोपमानस्यानुपादानात्प्रसयार्थोपमाया सुपमानलोपः समासार्थोपमा
 यां वाचकोपमानलोपः सर्वोपमेयलोपस्य प्रत्ययविधापकशास्त्रकृतः अवितर्किते संभवमिति
 साधारणधर्मस्यानुपादाने प्रसयार्थोपमायां धर्मोपमानलोपः समासार्थोपमायां धर्मोपमानवाचक
 लोप इति सूत्रमदशावधातव्यं एतेषामुदाहरणान्तराणि विस्तरभयान्न लिख्यंते उपमानोपमेय
 त्वं येदकस्यैव वस्तुनः इंडु रिंडु रिव श्रीमानित्याप्रेतदनचयः एकस्यैव वस्तुन उपमानोपमेयत्ववर्ण
 नमनचयः वर्णमानं मन्त्रिसस्य स्वेन साधर्म्यान्नेताति व्युत्पत्ते अनचयिनोप्यर्थस्याभिधानं सदृशो
 तरव्यवच्छेदनानुपमेयत्वद्योतनाय इंडु रिंडु रिव श्रीमानित्युक्ते श्रीमत्वे चंडस्य नान्यः सदृशो स्तीति
 सदृशो तरव्यवस्थे दोलकते ततश्च स्वेनापि सादृश्या संभवात् अनुपमेयत्वे पर्यवसानं यथा च॥
 गगनं गगनाकारं सागरः सागरोपमः रामरावणयोर्गुह्यं रामरावणयोरिव पूर्वोदाहरणे श्रीमत्त्वस्य
 धर्मोपादानमस्ति इह तु गगनादिषु वेपुल्यादेर्धर्मस्य तन्नास्तीति विशेषः पर्यायेण द्वयोस्तच्चेडपमेयो
 पमनता धर्मोपे इव पूर्णश्रीरर्थो धर्म इव त्वयि द्वयोः पर्यायेणोपमानोपमेयत्वकल्पनं ततोपसादृश्य
 व्यवच्छेदार्थं धर्मार्थयोर्द्विकस्य चित्तेन चिन्सादृश्यवर्णिते तस्याप्यनेन सादृश्यमर्थसिद्धमपि सुखतो

स्यो

वर्णमानं तृतीयसादृश्यवच्छेदार्थफलति यथावा स्वमिव जलं जलमिव खंडं सश्चेद्भवच्चंद्रवहंसः
 कुमुदाकारास्तारास्ताराकाराणि कुमुदानि पूर्वत्र पूर्णश्रीरिति धर्मउपात्तः इदं निर्मलत्वादधर्मो नो
 पातइति नेदः उदाहरणद्वयेऽपि प्रकृतयोरेवोपमानोपमेयत्वकल्पनं राज्ञि धर्मार्थसमृद्धेः शरदिग
 गनसैलिलादिनैर्मल्यस्य वर्णनीयत्वात् प्रकृताप्रकृतयोरपेक्षा संनवंति यथावा गिरिरिव गजरा
 जोयं गजराज इवोच्चैर्विभाति गिरिः निसरश्च मध्वारा मध्वारे वास्य निर्यरः स्रवति प्रतापमुप
 मानस्योपमेयत्वकल्पनं त्वद्वोचनसमं पदं त्वद्वक्तृसदृशे विधुः प्रसिद्धोपमानोपमेयत्वावप्राप्ति
 लोभ्यात् प्रतापं यथावा यत्नं नेत्रसमानकांतिसलिले मग्नं तं दं दावरं मेघैरंतरितः प्रियेतवमुख
 छाया नु कारीशशा येपि त्वद्रमनात् सारिगतयस्ते राजहंसा गतास्तस्माच्च यविनोदमात्रमपि देव
 ननक्षम्यते अन्योपमेयत्वात् नेत्रवर्णस्यानादरश्च तत् अलंगर्वणते वक्रकांत्या चंद्रोपिता दशः ॥
 असुखं दृष्टुं एतया वर्णमानस्य सादृश्यं सहमानस्य उपमेयं किंचित्प्रदृश्यतावता तस्य तिरस्का
 रो हितायं प्रतापं पूर्वस्मादपि विब्रिज्जिविशेषशालि यथावा गर्वमसंभाव्यमिमं लोचनयुगलेन किं
 वहसि नरे संतिदेशानि दिशिदिशि सरस्वनुनीलनलिनानि वर्णोपमेयत्वात् नेत्रतथा न्यस्या

यनारदः कः कौयदपस्ते मृत्योः तत्तुल्या संति हि स्त्रियः अस्तत्त्वदृष्टुं एतया क्वचिदप्युपमानत्वाव
 मसहमानस्या वर्णस्य वर्णं उपमेयं परिकल्प्यतातवा तस्यापि तिरस्कारः पूर्वप्रतापविपरीतं प्रता
 पं यथावा अहमेव गुरुः सुदारुणानामिति दालादलमास्मतात दयः ननु संति रुवा दशानि नृयो सु
 वने स्मिन् च नानि उर्जनानां वर्णेनान्यस्योपमाया अनिष्यति वचश्च तत् सुधापवा दोमुगधाहि
 त्वमुखात्तं किलांबुजं अवर्ण्य वर्णोपमित्यनिष्यति वचनं पूर्वम्यउत्कर्षशालि चतुर्थं प्रतापं उदा
 हरणमुमुधापवा दोत्तया उपमित्यनिष्यति रुद्धादिता यथावा आकर्ण्य सरोजास्ति वचनायमि
 दं बुवि शशांकस्तव वक्त्रेण यामरैरुपमायते प्रतापमुपमानस्यैकमर्थमपि मन्वते दृष्टं चेद्वन्त
 स्याकं पद्मेन किमिडता उपमेयस्यैव उपमानप्रयोजक धूर्वहत्वेन उपमानप्रातिलोभ्यात्वं च मंप्रता
 पं यथावा तदोजसः सद्यशसः स्थिता विमोहयेति चित्तकुरुते यदा यदा तनोति तानोः परिवेषकै
 तवात्तदा विधिः कुंडलनां विधोरपि केचिदनचयोपमेयोपमा प्रतापानां उपमाविशेषत्वेन तदं
 ननायं मन्यते अन्यतु पंचमं प्रतापप्रकारमुपमानात्ते परूपत्वात्ते पालंकारमाहुः विषयनेदता
 इपारंजनं विषयस्य तत् रूपकं तु त्रिधाऽधिक्यन्यूनत्वाच्च योक्तिभिः अयं हि धूर्जटिः साक्षाद्यनद

वसिष्ठ

ग्याः पुरः स्तुतात् अयमास्ते विनाशं सुस्तार्त्तायां कं विनोचनं शंखविंशमवस्य घस्तीकृत्य समद
ष्टितो अस्या मुखे डनाल चने नानं दे किनि डना सा ध्याय म परा लक्ष्मी रसुधा सागरो दिता अयं क
लं किन स्वं दाल्मुख चं दाल्तिश्चने विषयु पमानं नूतं पभादिविषयस्तु पमेयं वलं नीयं सुखा
दिविषयिलोने देन ताडुप्येण च विषयस्परं जने रूपकं अन्यरूपेण रूपवत्करणात् तच्च कचि
प्रसिद्ध विषय ने दपयं नं क विद्धे दे प्रताय मान एव तदा यध मारी पमानं पर्यवसितं ततश्च रूप
कं तावद्विविधं अनेद रूपकं ताडुप्य रूपकमिति द्विविधमपि प्रत्येकं त्रिविधं प्रसिद्ध विषयाधि
क्य वर्णनेन तन्युन तव वर्णना नुन योक्त्या च ॥ एवं रूपकं द्विविधं अयं हाया दा साई स्त्रो के ना नेद रूप
काणि अस्या मुखे डने त्यादि साई स्त्रो के न ताडुप्य रूपकाणि चाधिक्य नून त्वा नुन योक्त्या देश क्रम
मा तिलो म्ये नो दा कृतानि पेन दग्धा इति विषे षणेन वर्णिनायेरा ज्ञि प्रसिद्ध शिवाभि दनु रंज ४
नाच्छिवस्य पूर्वावस्थातो वर्णिनाय राजा वावस्थायां नून त्वाधिक्य तयो इव वर्णनाच्चा नुन या
नेद रूपक मा घं तृतीय लोचन प्रहरणे क्त्वा पूर्वावस्थातो नून ता दर्शना न्युना नेद रूपकं द्वितीयं
नून तव वर्णनमपि अनेद दाट्या पि दक ताच्चे मेकार कारा विशम दष्टित परि त्यागेन जगद्

लोक लो क्त्वा शिवस्य पूर्वावस्थातो वर्णिनाय राजा वावस्थायां नून त्वाधिक्य तयो इव वर्णनाच्चा नुन या
तृतीयं एव मुत्तर तताडुप्य रूपको दाहरणे च पि क्रमेण अनुनय न्युनाधिक्य तावा उन्नेयाः अ
नेने वक्र मेणे दाहरणं तराणि चं द्रज्योत्स्ना विषदुलिने सैकते स्मिन् सरस्वा वा दधुतं चि
रंतर मन्त्र सिद्धयुनोः कथो म्यित एको वक्रि प्रथम निडितं के ठने कं समन्य स्तत्वं सत्वं च यन गव
को दत स्तत्र पूर्वं अत्र सत्त्व मिश्र नेन कं सैकट न यो हं ता गरुड ध्वजः तत्रा दस्यं वर्णनाय स्य रातः प्रमि
पा घनं प्रतिकं सैक रज्यो वर्ध पावपि यं प्रमथाने न तत्रा दात्म्य दृढा करणा त्पूर्वावस्थात उल्का
पक षयो रविजा वना चानुन या नेद रूपकं वेधा द्धे वा भ्रमं च के कां ता सुकन के पुच ता सुते च थं स ना
क्तः सा काने न गो न रा कृतिः अत्र सा स्त्रा दिति विशेषणेन विरक्त स्य प्रसिद्ध शिवता दात्म्य सुपादिश्य न
राक्षसि दिति दिव्य मूर्ति वैकृत्य प्रतिपादना न्युना नेद रूपकं तस्या गते किमिति वे पत एष सिं
धु त्तं सेतु मंथ त्वदतः किमसा विनेति द्वा पांत रेपिन हिते स्वव शं वदो घत्वा राज पुंगव निषवत
एव लक्ष्मीः अत्र तं सेतु मंथ दिति सेतोर मृत मंथन स्य च कृता पुरुषोत्तमेन वर्णिनाय स्य ता दात्म्य स्य
मुक्ता तथापि तदा गमनं सेतुं बंध नाय मंथ नाय वेति समुद्र मंथने तन्यं द्वा पांत राणा मपि त्व द्यं
वदत्वेन पूर्ववत् द्वा पांत रेने तया नावात् प्राप्ते लक्ष्मी कृत्वेन मंथन प्रसक्त्य नावाच्चेति पूर्वावस्थात

उत्कृष्टविज्ञावतादधिकान्तेदरूपकं किंप्रत्यक्षरुचिर्नहन्तिनयनानंदविधनेनकिंचिद्विवा
 स्तषकेतनस्याकुरुतेनालोकमान्त्रेणविं वक्त्रेदोतवसत्ययंपदपरः शितांशुरुज्ज्वलतेदपः
 स्यादमृतेननेदिहदप्यस्येवविंवाधरे अत्रोपरः शितांशुरित्यनेनवक्त्रेदोः प्रसिद्धचंद्रो
 दमाविष्कृतप्रसिद्धचंद्रो कार्यकारित्वमात्रप्रतिपादनेनोत्कर्षपरुषयोरदर्शनादनुभयरूपता
 द्रुप्यरूपकं अचतुरवदनो ब्रह्मादिकादुरपरोहृदिः अनाललोचनः शंभूजगवान्वादरापणः
 अत्रहरावपरइतिविशेषणान्निष्ठपिताद्रुप्यमानविवेकाविवक्षितानुर्वदनतादिवे
 कत्वंचोक्तावितमितिभूतताद्रुप्यरूपकं इदंविशेषोक्त्युदाहरणमितिवा मनमतंय
 दाह एकग्रहाहानोशुणसाम्यसोऽर्थविशेषोक्तिरिति किममुनिर्लपितैर्जडमन्यसम
 यिनिमज्जतुभीमसुतामः समकिलकृतिमाह नदर्थिकानलमुखेडुपरांविंध्यस्मरः अत्र
 दमयंतीक्ष्णचंद्रोपालंने प्रसिद्धचंद्रो ननिर्याणकाले कमनः प्रवेशकृतेविषयः किंतुनल
 मुखचंद्रइति ततोऽप्यधिकप्रतिपादनादधिकतद्रुप्यरूपकं रूपकस्यसावयवत्वनिर्व
 यवतादिनेदप्रपंचनंतु चित्रमिमांसायांइष्टं परिणामः क्रियार्थश्चेद्विषयीविषयात्म

५
 बुध

नविस्तरे

ना प्रसन्नेनदगुल्लमदिरेक्षणाग्रारोप्यमाणेविषयि किंचित्कालोपियोगित्वेननिबध्य
 मानः स्वतस्तस्यतद्रुपयोगित्वासंज्ञवात् प्रकृतार्थात्मतापत्तिमपेक्षते तत्रपरिणामालं
 कारः तत्रोदाहरणप्रसंनेति अत्र हिअक्षस्यवीक्षणोपयोगित्वेननिबध्यतेननुदशः मधु
 रव्यं सकारिसमासेनोत्तरपदार्थप्राधान्यात् नचोपमितिसमासाश्रयणेनदगुल्लमिवेति
 पूर्वपदार्थप्राधान्यमस्तीतिवाच्यं प्रसंनेनेतिसामान्यधर्मप्रयोगात् उपमितं व्याप्रादिभिः
 सामान्याप्रयोगइति तदयोगएवोपमितिसमासानुशासनात् अक्षस्यवीक्षणोपयोगित्वेन
 स्वात्मनासंज्ञवतीसतस्तस्य प्रकृतदगुल्लमात्रपरिणत्यपेक्षणापरिणामालंकारः यथावा ता
 त्वाभूतेषमोलिखतममरधूनीमात्मनासौतृतीयस्तस्येसोमिन्निमैका मयमुपकृतवानात्
 रंनाविकाय व्यामयास्तनाभिः शवरयुवतीभिः कोतुकेनउदंचेति विकसंतीअस्तिणायत्र
 यस्यांक्रियायां यथातपस्यः संहृद्वा दन्वायमानः हलमचलमथोचित्रकटप्रतस्य
 अत्रोप्यमाणआतरः सोमिन्निमैकारूपतापुत्यागुहोपकारलक्षणाकारोपयोगिनस्वा
 त्मनागुहस्यरामैकप्रसादपेक्षत्वेनवेतनार्थित्वाजीवादितिपरिणामः वरुनिबद्धो

कोतुकोदंबद

१५ स्त्रोत्रादेकस्योद्धेखदृश्यते स्त्रीः कामोर्षिः सुदुःकालः शत्रुनिरेक्षिः यत्र नाना
विधर्मयोग्यैकं वस्तु तत्र दर्मयोगिनिमित्तं जेदादनकेन एकाचाने कविधो हिरव्यते
तत्रोद्धेखः अनेकधोद्धेखने रुच्यं पितृनयादिकं प्रयोजकं रुचिरनिर्गतिं अर्पितं
लिप्ता भयंतीति स्त्रीनिर्गतिरित्याद्युदाहरणं तत्र एक एव रासौ दृश्यवितरण पराक्रमे जाय
शालीस्त्रीनिर्गतिः प्रत्यर्पिनिश्च रुच्यं दत्तं नये कामकल्पतरु कालरूपो दृष्टः य
थावा जगन्नातेति वृद्धाभिः श्रीकांत इति यो वते यथा स्थितश्च वाला निर्दृष्टः शो प्रिसको
तुक्तं अत्र यस्तथातीतं नक्तं गजं लरया जायते स्म सोय मादिपुरुषोत्तम इति वृद्धाभिः
संसारजात्या तदत्र याधिनिः क्लृप्तायं मधुरां पुरं प्रविशन् दृष्टः यस्तथा चंचलत्वेन प्रसि
द्धायात्रियोपिकामोपचारवेदग्येन नित्यं वृद्धाभिः सोयं दिव्यं युवेति युवती सपुहः सो
क्तं दृष्टः वाला निश्च वाल्य रूपे गते वैषालं कारदर्शनि मात्रालालसा निर्यथा वस्थि
नवेषादि उक्तो दृष्ट इति वक्तुधोद्धेखः पूर्वकामत्वाद्यारोपक सकलाः अयंतु सु
दृष्टिनेदः एकेन वक्तुधोद्धेखे खेयसौ विषयने दतः गुरुवचस्वर्जुनो यं कीर्तेनाम

शरासने ॥ एहात्तेदा नावे विविषयने दादं धोद्धेखना दसा उद्धेखः ॥ उदाहरणं ह्ये
पसंकारं वक्तु विषये महापदुरिति वत् हहस्यनिरित्या धर्थातिरस्यापि कोडीकरणा
तमुद्धेय यथा मूलं च योः स्त्रीकितं विपुलं वस्तु विविस्वतं नितं वे अ
णाधरमाविरसुचितं करुणाशालिक पालिना गधेयां स्यात्स्मृतिर्नाति संदेहः स
कालं कृतित्रयं पंकजं पंकजः कांतानुखं मेगाहते मनः अयं प्रमत्तमधुप
स्वमुखं वेत्ति पंकजं पंकजं वा सुधां सुर्वस्य स्मा कंतु न नाणयः स्मृतिर्नाति संदेहः सा दृष्ट्या
निबध्यमानैः स्मृतिमान् नातिमान् संदेह इति स्मृत्यादि पदां कितं मलंकारत्रयं नव
निस्त्रं मेणी दादतं यथावा दिव्यानामपि कविस्मयां पुरस्तादं नस्तः स्युरदरविंदचारुद
सा उद्धेयत्रियमिव कांची उतरं तीमस्यापि जलनिधि मंथनस्य शौरिः पूर्वत्र स्मृतिम
उदाहरणे सदृशं स्पेव स्मृतिः अत्र सदृशलस्मा स्मृति पूर्वकं तत्संधिनो जलनिधि मंथ
स्यापि स्मृतिरिति नेदः पलाशकुसुमनां सा सुकृतुं पतसलिः सोपितं वृफलं नां सातम

लिधुनमिच्छति अत्रान्योन्यविषयकान्तिनिबंधनः पूर्वस्याद्विरोधजावनग्रहणेन सागृही
 त्वापुनरुन्नता किंकनिष्ठाक्रियुष्येष्टाघटिष्येन्नस्यडर्जना पूर्वोदाहृतसंदेहः प्रसिद्धको
 टिकः मयंत्वसिद्धकोटिकइतिनेदः सुदापकृतिरन्यस्यारोपायेधिर्भनिक्रवः नायंसुधां
 सुः किंतदिभ्योमगंगासरोरुहं वर्णनायेवस्तुनि नत्सदशधमोरोपफलकस्तदायधममि
 क्रवः। कविमतिविकासोत्प्रेक्षितः धर्मोतरस्यापिनिर्भुवः सुदापकृतिः यथाचंद्रधुनदीपु
 डराकृतारोपफलकस्तदायधमस्यचंद्रत्वस्यापकृवः यथावा अकंकेपिशर्षकिरेजलमि
 धेः पंकपरेमेनिरसारंगः कतिचिच्चसंजगदिरे अद्यायमे उन्परे इंदोपुद्गलितेइनाल
 शकलश्यामंदरोदश्यतेतत्सांइं निशि पातमंधत मसंकुल्लिख्यमालोक्यते अद्योत्प्रेक्षि
 कधर्मोणमपकृवः परपक्षलोपन्यासादर्थसिद्धः स एव युक्तिपूर्वमेव उच्यते हत्वपकृतिः
 नंडस्तात्रोन निश्चयसिद्धीरोक्थियमुक्तिः अत्रचंद्रवतावृत्तने शिष्यत्वयुक्तिन्यांचंद्रत्व
 सूर्यत्वापकृवोवडवानलत्वारो पार्थः यथावा मंधानभूमिधूरमृत्तुशिलासहस्रसंघ
 दनत्रणकिणस्फुरतीडुमध्यं कायामृगः शशकइत्यतिपामरोक्तिस्तेषां पंचविदपितन

नहिप्रसक्तिः अत्रचंद्रमध्येमंधनकालिकमंदिरशिलासंघदनत्रणकिणस्येवका
 यादीनांसंनवोनास्तीतिह्यायात्वापकृवः पामरवचनलोपन्यासेनाविधुतः अन्यत्रत
 स्यारोपार्थः पर्यस्तापकृतिस्तसः नायंसुधांशुः किंतदिभ्युधांशुत्रेयसामुखं। यत्रकचिद्
 स्तुवितदीयधर्मनिक्रवः अन्यत्रवर्णनायेवस्तुनीतस्यरोपार्थः सापर्यस्तापकृतिः य
 थाचंद्रचंद्रत्वविषयोवर्णनायेवस्तुनित्रेयसामुखेतदारोपार्थः यथावा हात्मारुहोने
 वविषं विषंरमाजनाः परंव्यत्ययमत्रमन्वते नापीपजागर्तिसुखेनतद्विवः स्मरंनिमां
 सुद्यतिनिद्रयाहरिः पूर्वोदाहरणेहेतुक्तिर्नास्त्यत्रतुसास्तीतिनेदः ततश्चपूर्वापकृति
 वदत्रापिद्विविधमितिदृष्टव्यं आतापकृतिरन्यस्यशंकायांभान्तिवारणे तापकरोतिसो
 लंपंजरः किन्नसखिस्मरः अत्रतापंकरातातिस्मरवृत्तांतैकचित्ततस्यज्वरसाधारण्यात्
 केजुबुध्यासख्याज्वरः किमितिपृष्ठनसखिस्मरइतिनत्वातया भान्तिवारणकृते यथा
 वा नागरिकसमधिकोन्नतिरिहमहिषः कांमुनयतः पुच्छः नहिनहिकरिकलनोयमु

४ त

३ मु

उदंडोयमस्यानतुपुच्छं॥ इदं संभवति पूर्विकायां जाला पद्धता वृद्धाहरणं कविकल्पितं नोति
 मलायथा जलानेयं वेलाकृतं कविकलापेन गरुडगले कसूरायं सिरसीशशिरेखानकुसुमं इयं
 नूतिर्नागे प्रियविरहजन्मा धवलमापुरा राति क्रोधात्कुसुमशर किमा प्रहरसि गच्छ॥ अत्र कविकल्पिता
 ल्येनां तिर्जटानेयमिहादिनिषेधमात्रेणापूर्ववत्प्रासं न वात् दंडात्त्रतस्मात्प्रासोपमेय
 पमात्रे दं मेने सथाह न पमं मुखमेवेदं नष्टं गौ वल्लुषा इमे इति विस्मयसाक्षात्प्रासोपमा
 मतेति चेकापद्धतिरन्यस्य शंका तस्तथ्य निरुक्ते प्रकृत्यसत्पदलग्नः कांत्किं हि नूपुरः कस्यापि न ६
 कांची प्रतिरहस्योक्ता वनेन शुतायां खोक्ते स्तासयांतरवर्णेनेत्ये निरुक्ते चेकापद्धतिः यथा ना
 यिकयानमसंख्यं प्रतिप्रकृत्यमस्यदलग्न इति खनायकाय कवतांते निवेद्यमाने तदा कथ्यं कांत
 किमिति शंकितवती मनी प्रतिनहि नूपुर इति निरुक्ते यथावा साकारं शिष्ययतिश्रयस्य धरं
 नोतिरोमांचं नागरिकः किं मिलितो नहि नहि हेमनः पवनः इदमर्थयोजनया तथ्य निरुक्ते उदाहर
 णं शब्दयोजनया यथा पमेखनयने स्मरामि सततं जावो न वक्तुं तले नाले मुद्यति किं करोमि महि
 तेः कातोस्मिते विभ्रमेः इत्युत्पन्नवचोविभाव्य सरुषा निरुक्तिं तोराधया हस्तः सप्तमेव तद्यो

स

त

४ ज्वं

पदाशनुकाटा विठः पातुवः सर्वमिदं विषयांतरं उदाहरणं विषयैव यव्यवस्थातेदनयोजनायथा
 वदंति जारहतांतं पयोधूतीसखिच्छिया पतिबुधासखाततः प्रबुद्धास्मात्पूरयत् केतवापद्धतिव्य
 त्तो व्याजयेतिरुक्तेः पदेः नियंतिरनाशावाकांतादज्यातकेतवात् अत्रासत्यत्वा निधायिना केतव
 पदेन नेमेकांताः कटाक्षाः किंतु स्मरनाशावा इत्यपद्धतः प्रताये यथावा रिक्तेषु सुपरिकथया विनोदरे
 पुमध्याकृत्यंति त मदातपता पतज्ञाः स्कंधोरोस्थित दवाग्निशिखाकलेन जिह्वां प्रसार्यंतरवोजलमप
 यंते संभावनास्यादुत्प्रेक्षा वस्तुहेतुफलात्मना उक्ता उक्तास्य दाधान सिद्धा सिद्धास्य देपरे धूमस्त्रोमं
 मतेः शंकेकाकाविरह शुषाणां लिपता वतमोंगा निवर्षती वां जनेन नः रक्तौ तवां प्रिम्पुत्तौ बुविवा
 खेपणा ध्रुवं॥ त्वमुखा जेह्यानुनं पमेवैरायतेशशा मध्यः किंकुचयो हृत्पैवद्धः कनकदामजिः
 प्रयोक्तव्यदेनेस्य प्राप्नुतोयत पस्पति अन्यधर्मसंबंधनिमित्ते नान्यस्यान्यतादात्म्यसंभावना
 मुखेका साचवस्तुहेतुफलात्मगा चरत्वेन त्रिधा तत्र वस्तुनः कस्यचिद्वस्तुंतरतादात्म्यसंभा
 वनाप्रथमात्वरूपोत्प्रेक्षासुच्यते अहंताहीतुभावनाफलस्य फलतेनोत्प्रेक्षाहेतुत्प्रेक्षा फलो
 त्प्रेक्षासुच्यते तत्राधात्वरूपोत्प्रेक्षा उक्तविषयानुक्तविषयाचेति द्विविधा परेहेतुफलोत्प्रेक्षा

तेपि

सिद्धविषयासिद्धविषयतया प्रत्येकं द्विविधे एवं धर्मेण मुत्प्रेक्षाणां धर्मस्तोमेत्यादिनिर्गमणोदा
 हरणानि रजनीमुखे सर्वत्र विस्तृतस्य तमस्तोमेत्यादिप्रतिरोधकत्वादियमसंबन्धेन गम्यमा
 नेन निमित्तेन सद्यः प्रियविद्यदित्तसर्वदेवास्थित कोकांगनाहृद्यगतप्रज्वलित्यदिरदान
 लधर्मस्तोमतादात्म्यसंभावनास्वरूपोत्प्रेक्षा तमस्तोविषयस्योपादानादुक्तविषया तमो
 व्यापनेन सन्नतः प्रवृत्तिरूपपर्यंतं सकलवस्तुसांश्चमालिनाकरणेन निमित्तेन तमः कृतकतादात्म्या लेपन
 त्रेक्षा नञः कृतकांजनवर्षणतादात्म्यात्प्रेक्षाचानुक्तविषयास्वरूपोत्प्रेक्षा उक्तयत्रापि विषय
 भूतस्य तमोव्यापनेन सन्नतपादानात् नन्वत्र तमस्तोव्यापनेन निमित्तेन लेपनकृततादात्म्यात्प्रे
 क्षानञोभूतपर्यंतं गाढनिलासव्याप्तत्वेन निमित्तेनांजनवर्षणतादात्म्यात्प्रेक्षाचेति उत्प्रेक्षाद्व
 यमिदमुक्तविषयमेवास्तु मैवं लिपतिवर्षितायाख्यातयोः कृतवाचकत्वे पित्रावप्रधानमाख्या
 नमिति स्यते धर्तृक्रियाया एव प्राधान्यत्वेन तदुपसर्जनत्वेनान्वितस्य कर्तृरुत्प्रेक्षाण्यतया
 न्यत्रान्वयासंनवात् अतएवाख्यातार्थस्य कर्तृक्रियापसर्जनत्वेऽन्यत्रान्वयासंनवादेव हेतोस्त
 स्योपमायामुपमानतयाऽन्योपि दंडिना निराकृतः कर्तृविद्युपमानस्यात न्यग्नतो लोक्रि
 यापदे स्वक्रियासाधनव्यग्रोनालमन्यध्वपेक्षितुमिति केचित्तु तमोनेन सौविषययोस्तु

त्वत्वेपनवर्षणरूपधर्मोत्प्रेक्षायाः तन्मतेस्वरूपोत्प्रेक्षायाधर्मोत्प्रेक्षाधर्मोत्प्रेक्षाचेत्येत
 द्विविधं दृष्टव्यं चरणयोः स्वतः सिद्धेरक्तिनिवस्तुतो विलेपणं न हेतुरित्यत आह स्तस्य हेतु तो
 नावेन संभावनाहेतुत्प्रेक्षा विलेपणस्य विषयस्य सत्तासिद्धविषयाचंद्रपयविशेषे
 नाविकेनापिकावदनकोति प्रेक्षानहेतुरितितत्रापि हेतुत्वसंभावनाहेतुत्प्रेक्षा वस्तुततप
 क्षया अभावसिद्धविषया मध्यः स्वयमेव कुचो धराति ननु कनकदासबंधनत्वेन अध्येवसि
 तायाः वलित्रयशालिताया वलादिति मध्यकर्तृककुचधृतेः तन्मूलत्वेनोत्प्रेक्षासिद्धविषया
 फलोत्प्रेक्षानलनस्य जले निमज्जावस्थिते उदासतपस्वेनाध्यवसितायाः कामिनीचरणस
 मुज्य प्रातिर्न फलेतस्याः गगनकुसुमायमानायास्तत्फलत्वेनोत्प्रेक्षा एव सिद्धविषया फलो
 त्रेक्षा अनेनैवोदाहरणं तत्राणि बालेऽप्येकान्यविकासभावात् बकः पलाशान्यतिलोहिता
 निसद्यो वसंते न समागतानीन खल्लतानीव वनस्थानीं अत्र पलाशमुकुलानीव कल्लोहि
 तसंबन्धेन निमित्तेन सद्यः कृतनखल्लततादात्म्यसंनवाना उक्तविषयास्वरूपोत्प्रेक्षा पूर्वोदा
 हरणे निमित्तभूतधर्मसंबन्धोगम्यः उदाहरण इति नेदः नन्विदं शब्दस्य सादृश्यपरत्वेन प्रसि

अथैरत्नाडपमेवासुलिपतिवेसुदाहरणे लेपनकर्तृरुपमानत्वाहस्यत्रियोपसर्जनत्वं वदाहन्
 खलना नामन्योपसर्जनत्वं स्योपमाबाधकस्याभावात् ॥ उच्यते उपमाया यत्र कचिस्थिते रपि
 नखलते सद्वत्तुं शक्यताया वसतं नायक समागतवने स्थलिसंबधित्वस्याविशेषणस्यानप
 स्तित्वादिदुतुतडपादानं पलाशमुकुलानां नखलततादात्म्य संभावनायामेव शब्दं व्यवस्थाप
 मति तथा त्वेव तद्विशेषणसाफल्यत् अस्ती च संभावनाया मपावशब्दः डुरेति छेन देवदत्त इवा
 जातिपिनष्टावतरंगाग्रैः समुद्रफेनचंदनं तदादायकैरिडुलिपितावदिगंगना अत्रतरंगाग्रैः
 फेनचंदनस्य प्रेरण फलतयोत्प्रेक्षते समुद्राडमित्येव च इत्यप्रथमं समुद्रपुर प्रस्ततानां
 रत्नोदित्वापनेच समुद्रोपात्त फेनचंदनकृततद्वत् लेपनत्वेनोत्प्रेक्षते उक्तयत्रक्रमेण समुद्र
 रत्नातगत फेनचंदनपुञ्जाभवनं दिशांधवलिमाच निमित्तमिति फेनचंदन प्रेरणकर व्यापनयावि
 षययोरनुपादनादनुक्त विषयस्वरूपोत्प्रेक्षे येषां तु पातयो समुद्रचंद्रयोरेव तत्कृतं कशेषण
 लेपनरूपधर्मोत्प्रेक्षे निमित्तं तेषां मते पूर्वोदितरले धर्मिणा धर्मांतरतादात्म्योत्प्रेक्षा इदमुधर्मि

ता

१०

ह

लिधर्मसंसर्गोत्प्रेक्षेति हेतुवर्गत्वः रात्रौ रेवेदिवाचं दोरभावादि वसः प्रभुः नूमो प्रतापयश
 सी सृष्टवान्सततोदिते रात्रौ रेवेदिवाचं इत्येवाभावः संनपि प्रतापयशसो संर्गनहेतुरिति
 तस्य तद्वत्तुत्वं संभावना सिद्धविषयाहेतुत्वेना विवस्वताना यिशतेवमिषाः स्वगोसहस्रस्य
 समंजनानां गावोपिनेत्रापरनामधेया स्तेनदमाध्यं खलुनांधकारैः अत्र विवस्वतस्वकिरैः
 सहजनलोचनानां नयनमसदेव रात्रौ वीथं प्रतिहेतुत्वेनोत्प्रेक्षते इत्यसिद्धविषयाहेतुत्वेनाः
 पुंरविधुर्वदयितुं पयोधेः शंकेयमेलांकमणिं कियति पयोसिद्धो ग्धिप्रिय विप्रयोगे सशोक्ता
 कानयेन कियति अत्र चंद्रकृतं समुद्रस्य वरुणं सदेवतदातेन कृतस्य चंद्रकांतं शवणस्य कोवा
 गणावाथ श्रावणस्य च फलत्वेनोत्प्रेक्षते इति सिद्धविषया फलोत्प्रेक्षा रपस्त्रितानां परिवर्त
 नाय पुरातनानां निववाहनानां उत्तमोत्तरगो नूमात्तरगोत्तमानां दिशि प्रतस्थे रविरुत्तरस्था ॥
 अत्रोत्तरगणस्याप्यपरिवर्तनमसदेवफलत्वेनोत्प्रेक्षते इत्यसिद्धविषया फलोत्प्रेक्षा ॥ म
 न्यशंकेध्रुवप्राया नूनमित्येवमादिभिः उत्प्रेक्षापुन्यतेशब्दे रिवशब्दोपि तादृशः इत्युत्प्रेक्षा
 व्यञ्जकत्वेन परिगणितानां शब्दानामप्रयोगगम्योत्प्रेक्षाः यथा लकीर्तिनिमण आता विव

शस्वर्गनिर्गममिति रूपकातिशयोक्तिः स्यान्निर्गमार्थाध्यवसानतः प्रथमालोचनं हं हानि सरंति
 शिताः शराः विषयस्य स्वशब्देनोचनं विनापि विषयवाचकेनैव शब्देन ग्रहणं विषय निर्गमं
 तत्पूर्वकं विषयस्य विषयिरूपतयाध्यवसानमाहार्यनिश्चयः तस्मिन् सति रूपकाति शयोक्तिः
 यथानालोचनं शरशब्दान्यालोचनयोः कटाक्षाणां च ग्रहणं निर्गमपूर्वकं तद्रूपताध्यवसानं य
 था वापीकापि स्फुरति गगने तत्परं सूक्ष्मपद्या सोपानात्तीमधिगतवती कांचना मेदनीली अथ
 शैले सुकृति सुगमौ चंदनचूने देशौ तत्रत्यानां सुलभममृतं सन्निधाना सुधांशोः अत्र व्याप्यापि
 शब्देनानि प्रचुरतपो निर्गमार्था अत्रातिशयोक्तौ रूपकविषयं रूपकदर्शितानां विधानमिहापि
 संभवोक्तात्यतिदेशेन प्रदर्शनाय तेनात्राप्यनेनातिशयोक्तिः स्तद्ध्यातिशयोक्तिरिति द्विविध्यं
 त्राथाधिस्य न्यूनतादिकं नागश्चेति सर्वमनुसंधेयं यथावा सुधावदग्रासेरुपवनचकोरस्त
 तः किरन्योक्ता मल्लालवलि फल पाक प्रणयनी उपप्राकाराये प्रहेलुनयनेन कयमना गता
 काशे कोयंगलित हरिणः शीतकारणः अत्र कोयंगलित हरिण इत्युक्त्या प्रसिद्धचंद्राक्षदः तत
 उत्कर्षश्च गर्तकृतः एवमन्यत्राष्टहनीय यद्यप्युक्तिर्गर्तत्वं सैव सा पद्धता मता तत्सुक्तिषु सु

११

धारजन्त्रांताः पश्यंति तां विधौ अत्र तत्सुक्तिमाधुर्यमेवामित्यतिशयोक्तिः चंद्रमंडलस्य ममृतं
 ननवतोयपद्धतिगर्तः यथावा मुक्ताविडुममंतरा मधुरसः पुष्पं परं धूर्वहं प्रालेयद्युतिमंडलं
 खलुतयो रेकासीकानां त्वे तच्चोदं च निशंखसूड्ढिनपुनः पूर्वाचला न्यंतरे तानामा निविकल्प
 यंति तदमेयं घातसादक्ये अत्राधररस एवमधुरसः इत्यतिशयोक्तिः पुष्परसेन मधुरसरति
 अपद्धतिगर्त अलंकारसर्वस्वकृता स्वरूपोत्प्रेक्षायां पद्धतस्तुक्तं गता सुतारंति मिघदनेन ससं
 नमं पौरविलासिनीषु यत्रोद्धसत्येन तनिबलेन मुक्तादहा सेव विनातिशिप्रा इति ततस्त्विया
 नेवनेदः यतत्र शुद्धस्यापद्धतिगर्तस्तुक्तं यत्र न ततिलमपद्धतं तत्रैवा दहा सत्वोत्प्रेक्षाणादिद
 वपयंस्तपद्धतिगर्तत्वं इंदुमंडलाप्रवपद्धतस्यामृतादेः सूक्त्यादिषु निवेष्टान् इदं च पर्यस्ताप
 द्धतिगर्तस्तुत्प्रेक्षाया मपि संभवति तत्र स्वरूपोत्प्रेक्षायां यथा जानेति रागादिदमेव विंबं वि
 वस्य च व्यक्तमिना धरत्वं तयोर्विषयावगमाक्षमाणं नान्निप्रमो नूदनयोजनानां अत्र प्रसिद्ध
 फले विंबतामपद्धत्यातिशयेन निमित्तेन दमयं त्यधरेत इत्येता पर्यस्तापद्धतिगर्तगोहेतुमेता
 यां तद्वर्तत्वं प्राप्तिहेतुमेतादाहरण एव दृश्यते तथा धकारे धांध्यहेतुत्वमपद्धत्यततन्नि

३

वेशितं फलोत्प्रेक्षायां यथारविनमोगतः पद्मान्तदृष्टान्वाधितुं श्रवं सरोविशतिनस्नातुं ग
 जस्नानं हि निष्कलं अत्र गजस्य सरः प्रवेशं प्रति फले स्नाने फलत्वमपकृत्य पद्मवाधनेन तन्निवे
 शितं अले मनया प्रसक्त्यानु प्रसक्त्या प्रकृतमनुसरामः नैदकातिशयोक्तिस्तस्यैवान्यत्र
 वर्णनं अन्यदेवास्त्यागां नार्थमन्युद्देश्यमहापतेः अत्र लोकप्रसिद्धां नार्थाद्यनेदपि नैदावर्णितः
 यथावा अन्येयं रूपसंपत्तिरन्यावेदगंधधोरणा नैषानलिनपत्राक्षी सृष्टिः साधारणा विवेका
 संबंधातिशयोक्तिस्त्यादयोगे योगकल्पनं सौधाग्राणि पुरस्यास्य स्पृशंति विधुमंडलं यथावा
 कतिपयदिवसैः क्षयं प्रयायात्कनकगिरिः कनकासरावसानः इति मुदमुपयाति चक्रवाकी
 वितरणशालिनिवारलूडदेवे अत्र चक्रवाक्याः सूर्यास्तमयकारकमहामेरुक्षयसंतापना
 प्रयुक्तसंतोषासंबंधे पितृसंबंधो वर्णितः योगेययोगसंबंधातिशयोक्तिरिति रीतिर्यते त्वयि द
 तरिराजेंद्रस्वर्जुमान्नाद्रियामहे अत्र स्वर्जुमेषादरसंबंधे पितृसंबंधो वर्णितः यथावा
 अनयोरनवद्यांगस्तनयोर्जुमानायाः अवकाशेन पर्याप्तस्ववर्जुलतांतरं अत्र मातिश
 योक्तिः स्यात्सहस्रेतुकार्ययोः आलिङ्गितिसमं देव्यां शराश्च पराश्रते अत्र मैथ्यायदाशर

संधानं तदानीमेव शत्रवः क्षितौ पतंति इति हेतुकार्ययोः सहस्रं वर्णितं यथावा मुंचति मुंचति
 कोशं अजतिनजति प्रकंपमरिबर्गः हस्मारवारखड्गे सजतित्यजतिहमायासु अत्र खड्गस्य को
 शस्यागादिसमकाल एव रिपूणां धनगृहसागादिवर्णितः चपलातिशयोक्तिः स्तुकार्यहेतुप्रस
 क्तिर्न यास्यामित्यदिनेतन्वावल्लयोऽवडमिका अत्र नायकप्रवासप्रसक्तिमात्रेण योषितो
 निकाय्यकार्यमुखेन दर्शितं यथावा आदातुं सकृदाक्षेतेपि कुसुमे हस्ताग्रमालोहितं लाहारे
 जनवातेयापि सहस्रारक्तं तलं पादयोः अंगानामनुलेपनस्मरणमथ संनखेदावहंताधार
 दशः किमन्यदलकामोदोपि नारायते यथावा यामिनयामिति धवेवदति पुरस्तात्तलेन
 तच्च न्याः गलितानि पुरोवल्लयान्यपराण्यपि नयेवदलितानि असंतातिशयोक्तिस्तु पोवापि
 र्यव्यतिरेके अयेमानो गतः पश्चादनुनीता प्रियेण सा यथावा कवीश्वरामांसन्प्रथमतः रमे
 वांगणजुवश्चलदं गासं गाकुलकरिमदामोदमधुराः अमी पश्चात्तेषां सुपरिपतिता रुद्र
 पतेः कटाक्षोक्षीरोदप्रसरडुवाचा सहचरा एतास्ति स्त्रोथ निशयोक्तयः कार्यशौघप्रत्या
 यनाथः वर्यानामिदरेषां बाधम्येकतुल्ययोगिता संकुचंति सरोजानि खेदिणावदनानि

च तदंगमाद्वैदिकस्यचित्तेन भासिते मालताशशच्छेखाकदलीनांकठोरता प्रसूतानाम
 प्रसूतानां वातुलक्रियारूपकधर्माचयः तुल्ययोगिताः संकुचंतीति प्रसूततुल्ययोगिताया
 मुदाहरणं तत्र प्रसूतचंद्रोदयकालान्तयावर्णनायानां सरोजानां प्रकाशकानां प्रकाशनीतसे
 रिणावदनानां च संकीचरूपेकक्रियान्वयो दर्शितः उत्तरस्त्रोत्रेनापि कासौकुमार्यवर्णने प्रसूत
 ते अवर्णयानां मालत्यादानांकठोरतारूपेकगुणान्वयः यथावा संज्ञानपत्रप्रकाशनितानि
 सुसुदृढंती स्फुटपाटलत्वं विक्रमराण्यकं करानिमेषादिनानि पद्मानि च वृद्धिमायुः नागेंद्र
 हस्तास्त्वचिककशिता देकोनशैत्याकदलीविशेषाः लब्धापिलोके परिणाहिरूपंजातास्तद्वैवा
 रूपमानवाद्याः अत्रग्राभ्यवर्णनेन तदोपलेन प्रसूतानां दिनानां पद्मानां च एकक्रियान्वयः उ
 क्तवर्णने प्रसूतानां करिकराणांकदलीनां च एकगुणान्वयः हिताहितेति तौल्यमपरातुल्य
 योगिता प्रदायते पराचूनिमित्रशत्रवयोस्त्वया अत्रहिताहितयोर्मित्रशत्रवयोरुक्तचंद्र
 तिदानस्य परानवदानस्य वस्त्रेषणादेदाध्यवसायादिति तौल्यं यथावा यश्च निर्वपस्वनाय
 श्वेनमधुसर्पिषाः यश्चैनगंधमाल्याद्यैः सर्वस्य कदुरेवसः अत्रवृश्चतिसिंचति अचतीत्या

१३

६ पु

ध्याहोरेवस्थानि पूरणाया निपूर्वेदाहरणं स्मृति पर्यवसायि इदं च निंदापूर्यवसायिति नेह इयं
 सरस्वतीकंठात्ररणात्तुल्ययोगिता गुणोत्कृष्टैः समीकृत्य वचो न्यातुल्ययोगिता लोकपालोय
 नः पाशी श्रीदः शक्रो नवानपि अत्रवर्णनायोरजाशक्रादिनिलेकिपालत्वेन समीकृतः यथावा
 संगतानि मृगास्त्रीणां तडिद्विलसितान्यपि सलक्ष्यं न तिष्ठति घनारब्धान्यपि स्वयं पूर्वत्र
 स्मृतिरिदं निंदा इयं काव्या दर्शयति इमानुल्ययोगिता सिद्धिरिति केचिच्च वज्रकः यदाह जय
 देवः सिद्धिरित्याते चेतनामकार्यते तुल्यता कयो पुत्रा मे वेद विख्यातौ त्वं वल्लभ धीजलैरिति
 मैतांते रघुवत्तुल्यमा लक्ष्यमेव वदंति वर्यावर्णनां धर्मोदापकं बुधाः अत्रेति कलः
 प्रतापेन महीपतिः प्रसूता प्रसूतानामेकधर्माचयोदापकं यथा कलुषनरपालयोः प्रसूता
 प्रसूतयोः तानि क्रियान्वयः यथावा मणिः शालाह्वीढः समरविजयी हेति दलितो मदह्वीणो
 नागः शरदिसरितः श्यामपुलिनाः कलाशेषश्चंद्र सुरतस्वरिनावालवनिता तन्मिन्नाशोनेने
 गलितविनवाश्चार्थिषु नृपाः अत्र प्रसूतानां नृपाणां प्रसूतानां मर्यादानां शौनैकधर्माचि
 यः प्रसूतैकनिष्ठः समानोधर्मः प्रसंगादयत्रोपकरोति प्रसादार्थमाशेषितो दापोरथ्याया
 निवे निदापसादर्यादापकं संज्ञायामेति इवार्थेकप्रत्ययः यद्यपि सुवर्णपुष्पांश्च पिबति चिन्व

तिपुरुषास्तयः शूरस्वकृतविद्यस्वयश्च जानातिसेवितुमिह न प्रकृतप्रकृतानां युगप
 क्तमान्वयः प्रतिज्ञातिमदेन जातिकुलनइत्यत्रा प्रकृतस्यैव प्रथमं धर्मान्वयः तथापि प्रा
 संगिकत्वं न हायते वस्तुगत्या प्रकृतोद्देशे व प्रकृतस्यैव वर्णस्या प्रकृते च न्यात न हादाप
 स्वरथा प्रासादयोर्धुग पडु प्रकारकत्वेन जा मानर्थप्रपितस्या धूपस्या तिथिः परिबधरा
 नच प्रासंगिकत्वं हायते तुल्ययोगितायां लेकं प्रकृतमन्यदप्रकृतमिति विशेषाग्रहणात् सर्व
 देशे नैव धर्मोक्तिरिति विशेषः अयंचानयोरपरो विशेषः उन्नयोरनयो रूपमालंकारस्य गम्य
 त्वाविषये यत्रा प्रकृतमुपमानं प्रकृतमुपमेयं इति व्यवस्थितः उपमानोपमेयभावस्तत्र
 तु विशेषाग्रहणादेविकृत्स्न इति त्रिविधं दापकावृत्तौ न वेदावृत्तिदापकं वर्षसुदके मालेय
 वर्षयेषाच शर्वश उन्मूलनिकेदं निस्फुटनिकुटजोडुमाः माद्यं निजातकास्तत्ता माद्यं निव
 शिखावलाः दापकस्थाने कोपकार्यते शादीपस्थानायस्य शब्दस्यार्थस्य वा उन्नयो वा आवृत्तौ त्रि
 विधमावृत्तिदापकं क्रमेण द्वित्रयेण दाहरणानि दर्शितानि यथा वा उत्कंठयति मेधानां मा
 लावर्गकलापिना मृनां चोत्कंठयत्यद्यमाने संमकरध्वजः शमयति जलधर धाराचातकपू
 नां तृषं चिरोपतां सपयति च वधूलाचनजलधारकामीनां प्रवासरुचिं वदनेन निजितं

१४

वनीलायते चंद्रविंबमवधरे शूरविंदमपि च सुंदरि निलायते पाथसांपुरे एवंचावृत्तिनां प्र
 कृतप्रकृतोत्तयः विषयत्वात्तावेपि दापककायापनिमानेन दापकव्यपदेशः वाक्ययोरेकसा
 मान्ये प्रतिवस्तुपमामता तापेन जाते स्वरः शूरस्वपेन राजते अन्नोपमानोपमेयपरवाक्य
 योरेकः समानो धर्मप्रथदिदृश्यते सा प्रतिवस्तुपमा प्रतिवस्तु प्रतिवास्यायुतिपमा समानधर्मो
 यस्य मित्युत्पत्तेः यथात्रेव जाते राजत इत्येक एव धर्म उपमानोपमेय वाक्ययोः पृथक् त्रिन्नपादा
 भ्यानिर्दिष्टः यथा वा स्थिराशेलागुणवतां खलु बुध्यान्वाध्यते रत्नदापस्थादिशिखावासाया
 पि न नाशयते यथा वा तवामृतस्यंदिनिपादपंकजे निवेशितात्मा कथमन्यदिच्छति स्थितेरवि
 देमकरंदनिर्नरे मधुव्रतेनेक्षुरसंहिवाहैः अन्नमधुपमेयवाक्ये निष्ठा उपनवाक्ये अवीहेता
 धर्मनिर्दः प्रतिज्ञाति तथापि वाक्यमात्रस्यावर्जनीयस्य प्रतिशोधानइत्यादिवा पूर्वकप्रतिषे
 धायमनिद्यापयव सितएवति धर्मक्यमनुसंधेयं अर्थावृत्तिः प्रकृतानां प्रकृतानां वा प्र
 तिवस्तुमातु प्रकृता प्रकृतानां मिति विशेषः अयंचा परो विशेष आवृत्तिदापकं वैधर्म्येण
 न संभवति प्रतिवस्तुपमा तु वैधर्म्येणपि संभवति यथा वा विद्वानेव विज्ञाति द्विद्वानपरिश्रमे

न हि बंधविज्ञानातिगुर्वी प्रसवे वेदनां यदि संतिगुणाः पुंसां विकसंसेवते स्वयं न हि कस्तृशका
 मोदः शपथेन विज्ञायते चेद्विब प्रतिविबलं दृष्टान्तस्तदलं हति त्वमेव कार्त्तिमान् राजन विधु
 रेव हि कांतिमान् यत्रोपमानोपमेयवाक्ययोर्भिन्नावेव धर्मो विव प्रतिविब भावेन निर्दिष्टो तदृष्टा
 तः त्वमेव कार्त्तिमानित्यत्र कार्त्तिकोऽसौ विव प्रतिविब भावः यथावा कामं नृपाः संति सदस्त्रशोभे
 राजन्वतामाकुरनेन नू मिन्न च नृता राग्रह सकृन्नापि ज्योतिष्मती चंद्रमसौ वरात्रिः यथा देवा वा
 चमुपासन्ने हि वेदवः सारंतु सास्वतं जानाते नितरा मसौ गुरुकुल्लिष्टो मुशरिकविः ॥ अन्धी
 लंघिते श्वान रजतैः किं त्वस्य गंजारता मापाताल निमग्न पावस्तनुर्जानाति मंथावलः न च
 नृतोपमानोपमेयवाक्ययोर्ज्ञानमेक एव धर्म इति प्रतिवस्तुपमायुक्ता मेव अने तने मेशा चले
 ज्ञानस्य बाधितत्वेन तत्र ज्ञानातीत्यनेन सागरांधः स्थलावधिपर्यंतं संस्पर्शमात्रस्य विवक्षित
 त्वात् अत्रोदाहरणे यदाह त्रिदोषकाद्विशेषः पूर्ववत्प्रस्तुता प्रस्तुत विषयत्वं हतो दृष्टव्यः
 वेधमेषां ययं दश्यते कृतं च गदात्रिभुवं मनस्त्वया किमन्यदेवं निदताश्च नो द्विषः तमां
 सि तिष्टंति हि तावदुपमाना वा दयात्क दयाद्रिमौलितो वाक्यार्थो सदृशो रेखा रोपा
 नि दर्शिता ॥ यदातुः सौम्यता सेयं पूर्णे दोरकं लंकेता अत्र दतुरुपमां सौम्यत्वस्यापमेयवाक्यार्थः

ल६

१५

स्वर्णदोरकलंकत्वस्योपमानवाक्यार्थस्य च यत्तज्ज्ञो मैकारोपः यथावा अदृश्यरुदितं कृतं शवशरीरमु
 द्रुति तं स्थले ज्ञमवरोपितं सुचिरं मुखरेव धितं म्पुच्छमवनामितं बधिरजापुंलतो धतो धमुखदर्पणो
 यदुधोजनः सेवितः अत्र बुधजनसेवाया अरण्यरोदनादानां यत्तज्ज्ञो मैकारोपः पदार्थवृत्तिमप्येव
 वदंत्यानि दर्शनां त्वनेत्रयुगलं धृते लीलां नीलांबुजमनो अत्र नेत्रयुगले नीलांबुजगतलीला
 पदार्थोपोनिदर्शना यथावा वियोगगोडनाराणां योगंडतल पांडिमा अदृश्यत सखज्जरी मंजराग
 नरेणुषु पूर्वस्थितुदाहरण उपमेय उपमान धर्मोपः इह तु उपमाने उपमेय धर्मोपदर्शिते
 दः उन्नयत्रापि अन्य धर्मस्यान्यत्रासंनवेन तत्सदृश धर्मोपे पादोपमेयपर्यवसानं तुल्यं इयं पदा
 र्थवृत्तिनिदर्शनाल्लिलितोपमेति जयदेवेन व्यवहृता यद्यपि गोडनाराणां मन्त्रिलोकः प्राचीनैर्वा
 क्यार्थवृत्तिनिदर्शनाया नुदाकृतः तथापि विशिष्टयो धर्मणो रेखा रोपो वाक्यार्थवृत्तिनिदर्शना
 उपमानोपमेययोरन्यतरस्मिन्नन्यतर धर्मोपः पदावृत्तिनिदर्शनेति व्यवस्था माप्सित्यास्मा
 निरयमिहोदाकृतः एवं च त्वयि सति शिवदानं स्पृह्य धितो ना मितरमनुसरंतो प्रतिवि
 वदर्शयंतोऽर्थमुद्रं चरमचलघातेऽग्रहं दाधुक्रामाः करनमनुसरामः कामधेनौ स्थितायां

दोभ्यांमन्वितातितापनिसुषुबस्वत्सुलाएवमित्यादिषुवाक्यनेदाभावेपिवाक्यार्थवृत्तिरेवनिदर्श
 नाविशिष्टयोरेकारोपसजावात्वाक्यार्थयोसदृशयोरितिलक्षणवाक्येवाक्यार्थशब्देनविंव
 भावापन्नवस्तुविशिष्टरूपयोः प्रकृताप्रकृतयोर्विवक्षितत्वात् एवराजसेवामनुष्णालामसिद्धाव
 लहेनं पंचाननरागोव्यालावहनचुंबनमित्यत्र प्रकृताप्रकृतयोरेक दोषात्रत्वेपिवाक्यार्थनिदर्शना
 पाःनक्षितिः नयोर्विव प्रतिविंबभावापन्नवस्तुविशिष्टव्यापाररूपत्वात्॥ अतएवनिदर्शनायाःरूप
 काहेदःरूपकेष्विविशिष्टयोरेवमुखचंद्रादिकयोरेकारोपः अंग्रिदंडोहररुधंमुस्तिमोवालिकियह
 विधिविष्टरपत्रस्यमालदंडोमुदस्तनः इतिविशिष्टरूपकोदाहरणेपिनविंवप्रतिविंबभावापन्न
 वस्तुविशिष्टताविधात्विष्टरकमलस्तिष्टवरूपसाधारणधर्मवैजासंपादनार्थमेवतत्रविशेष
 णोपादानात् यदातुःसौम्यनेत्यादिनिदर्शणोदाहरणेषुदातुपूरेणोदादानामानंदकरत्वनिवात्रविश
 षण्योःविंवप्रतिविंबभावात् यत्रतुविषयविषयिविशेषणानांपरस्परसादृश्येनविंवप्रति
 विंवभावेस्तिज्योत्स्नाभस्मच्छरणध्वलाविभतीराकास्थान्यंतर्धानिअसन्नरसिकायाःक्रियं
 दापादापंभमतिदधनाचंद्रमुद्राकपालेन्यस्तंसिद्धांतं परिमललांबनस्यच्छलेनेतिसावयकस्त

वृत्तिः

१६

पकोदाहरणे तत्रापि विषयविषयिणेस्तद्विशेषणानांच प्रत्येवमेवैकारोपः ननुज्योत्सादिवि
 शिष्टरात्रिरूपविषयस्यनस्मादिविशिष्टकापालिकीरूपविषयिणश्च विशिष्टरूपेणैकारोपो
 स्ति तस्माज्जसेवामनुष्णालामित्यादावपिवाक्यार्थःवृत्तिनिदर्शनेनात्कृतं मतातेरेतिहपदा
 र्थवृत्त्यैवनिदर्शनाभावात् अपरांबोधनप्राक्तः क्रिययाऽसत्सदृशयोः नश्येज्जाविरोधीतिहा
 लचंद्रोदयतमः उदयनेवसवितापनेषपयतिश्रियं विभावयन्समृद्धानां प्रलसुहृदनुग्रहं
 स्यचिकिचिक्रियया विशिष्टस्य स्वक्रियया परान्प्रतिअसतः सतोवार्थस्यबोधने यद्विवध्य
 तेतदपरां निदर्शनामाहुः असदर्थबोधने पूर्वार्द्धसदर्थबोधने उत्तरार्द्धमुदाहरणं तत्रनश्येदिति
 बोधयदिति वक्तव्ये बोधयदिसस्यगम्यमानत्वादप्रयोगः ततश्चराज्ञाचंद्रोसहनिरुध्यस्वयं
 नाशक्रियाविशिष्टं तमः स्वकीयमानाशक्रियया दृष्टं तत्तयाऽ-योप्येवंराजविरुद्धश्चेन्नश्येदिति
 ष्टपर्यवसापिनसुखं बोधयदेवनष्टमितिबंधनादसदर्थनिदर्शनात्तथाउत्त
 रस्तीकेसवितास्वादयसमयमेवपनेषुलक्ष्मीमादधानस्तयापुनलक्ष्माधानं
 क्रियया परावतिसमृद्धानां प्रलसुहृदनुग्रहंवेतिश्रेयस्करमर्थबोधयानिव

इति सदर्थनिदर्शना यथा उक्तं तं पदमवाप्य यो लघुहेतुयेव स यतिरिति श्रुतं
 शैलशेषतः एष तु कृणुमाकृतकतयतस्य धः अत्र गिरिशिखरगतो वृष्टिः वि
 दुक्कणो मंदमाकृतमात्रेणापि कं पितः पतन्तुं वोरुक्तते पदप्राप्तिः तपनहेतुरिति
 असदर्थे बोधयन्निबद्ध इत्यसदर्थेति दर्शनाच्छास्येण पदे धत्ते यो देव रविमागत
 सतां को यतिरिति बोधयन्निबद्धे मे धिनः २ अत्र समागते रविशिखासनावय
 उदयाचलः स्वनिष्ठधारविधारण क्रियमासमागतानां सतामेव गुरु मे धिति शति
 थ्यं कार्यमिति सदर्थबोधयन्निबद्ध इति सदर्थेति दर्शना अत्र केचिदाक्यार्थेति
 पदार्थेति निदर्शनादयमसंनवदस्तु संवंधनमिति तत्ताया लु संनवदस्तु संव
 धनेति यवहरति तथा हि आद्यनिदर्शनायां वा साधयो दर्शनायामपि अन्यधर्मो
 न्यत्रां संनवदधर्मिणो साम्ये पश्यन्त्युत्तरीयनिदर्शनायां तु स्वक्रियया परान्त्र
 तिसदर्थबोधनं संनवदेव समतां गती करोति बोधयन्निबद्धे मे धिन इत्यादौ कारि
 षो गिरिध्या पयतातिवत्समधाचिरुणोचः प्रयोगस्तस्य यथा कारिषो गिरिः शाता
 पनयने न वद्ध न वद्ध यनसमपीकरोति एवं वर्यमानः पवते स्वयमयमानना
 वेन गुरु मे धिन उक्तबोधनसमर्थान्कुरुते मते यथा यं पवतेः स भागत रविशि

श्रुतौ सूर्यमंडलं प्राप्य नंतरं ताविविरजानद्यतिक्रमणानंतरमेव सुदुस्तु सुकृत संक्रणं श्रयते
 तथा पिशारिकशास्त्रे सूर्यमंडलं प्राप्य नंतरं ताविविरजानद्यतिक्रमणस्यार्थेव शातप्राप्ता
 वाप्यापित इति तदनुसारेण विन्यस्य मिहिरं पोतित्युक्तं कार्यनिबंधनायुथानायत्तदं धिनख
 धावनतो यत्नमास्तकां तिलेषकणिकातलधिप्रविष्टाः ता एव तस्य मथनेन धनिनवयो नूनं
 समुद्रनवनीतपदं प्रपन्ताः अत्र न गवत्यादां बुज्ज्जालनतो यत्नपायां दिव्यसरिति अलक्तकर
 सा दिव्यग्नानां तया समुद्रप्रविष्टानां नखकांतिलेशकणिकानां पूरिणमतया संनवमाने
 न समुद्रनवनीतपदं वाच्येन चंद्राकार्युणतन्नखकांतिलेषकणिकानां पूरिणमतया संनवमाने
 साकुमायः मधुना हंसस्य गर्वरं संलापो यदि साध्यातां परचतैव चिंयमत्वं वरं अंगानामकठो
 रतापुदिदृश्यायेव सामालुतीकांती श्वेतमला किमत्र बहनाकाशापमालवता अत्र नायिका
 गतिमोक्षाय्यादिषु वर्णनायत्वेन प्रकृतपुहंसादिगतगर्वशांत्यादिरूपेण औचित्येन संभाव्य
 मानानिकायाणि क्रमेणातिहितानि एतानि च पूर्वोदाहरण इव न वस्तु कार्याणि किंतु तत्तन्नी
 रीक्षणकार्याणि लज्जातिश्रायदिचेतसि स्यादसंशयं पर्वतराजपुत्र्याः तं केशपाशं प्रसमीक्ष

कुर्यात्प्रियत्वं शिथिलं च मर्यः इत्याद्यदाहरणान्तरे तथैव स्पष्टं अंगानामकठोरते तितुता
 यपादे तु वर्णनायांगसो कुमारातिशयनो रक्षणकार्यत्वमपि नार्थो ह्येयमालती कठोरत्वे
 विवक्षितं प्रतियोगि विशेषापेक्षकठोरत्वस्य तदकार्यत्वात् किंतु तद्वदेव इदमपि त्वदंग
 माद्वैदृष्टे इत्युदाहरणे तथैव स्पष्टं अर्थस्य कार्यत्व इव बुद्धेः कार्यत्वेपि कार्यनिबंधनत्वेन
 होयत इति तादृशान्यपि कार्यनिबंधना प्रस्तुत प्रशंसाया मुदा कृतानि प्राचीनैः वस्तुतस्तु
 दतिरेकोपि न दोषः न ह्यप्रस्तुत प्रशंसायां प्रस्तुता प्रस्तुतयोः पंचविध एव संबंध इति निय
 तुं शक्यते संबंधान्तरे धृतिदर्शनात् यथा तापत्रयो शधवरस्य तव स्थितस्य निश्वासमद
 मरुता विबुधीकृतस्य एते कडंगरचेया इव विप्रकीर्णजैवात् कुस्य किरणजगति च म
 ति अत्र ह्यप्रस्तुतानां च इकिरणानां जगवन्मंदस्मितरूपदिव्योषधधान्य विशेषकडं
 रचयत्वात् प्रेक्षणेन जगवन्मंदस्मितस्य तत्सारतारुपः कोष्ठक फलप्रतापतेन च धान्यक
 डंकरचपयोः कार्यकारणभावो दिसंबंधास्ति अतः सहोत्पत्त्यादिकमपि संबंधान्तरमात्र
 पण्यै एवमुद्यमानोपमेयावाप्रित्य तत्र कविकल्पित कार्यकारणभावनिबंधनप्रस्तुत

२६

प्रशंसद शितित तोन्यत्रापि दृश्यते यथा कालिंदि ब्रूहि कुंजो ह्रवजलधिरहं नाम गृह्णा
 मिकस्माच्च त्रोमेनर्मदाहं त्वमपि वदसि मेनामकस्मात्स यत्तामलिन्यं तर्हि कस्माद
 नु न वसिमिलकज्जलमालवीनां नेत्रां नो मिः किमासां समजनि कुपितः कुंतलहोणि पा
 लः अत्र किमासां समजनि तिमालवीनां तथा गहनस्य निमित्ते पुष्टे प्रियमरणरूपनि
 मित्तमना व्यापकुपितः कुंतलहोणि पाल इति तत्कारणं समन्निहितमिति कारणनि
 बंधना मालवान्प्रति पस्थितेन कुंतलेश्वरेण किते निजिता इति पृष्टे तद्वधानंतरा वि
 जलधिनमदा पुत्रांतरूपं कार्यमभिहितमिति अत्रैव कार्यनिबंधनापि पूर्वस्यां प्रश्नः
 शाब्द अस्यामार्थ इति नेदः प्रस्तुतेन प्रस्तुतस्य द्योतने प्रस्तुतां कुरः किं भृंगस्यो मा
 लयो केतक्या कटके द्या पुत्रं प्रस्तुतेन वर्णमानुना निमतमन्यस्त्वस्तुत द्योतते तत्र प्र
 स्तुतां कुरो लंकारः उत्तरादमुदाहरण इह प्रियतम लसामुद्याने विहरंती काचिद्भृंगः
 प्रत्येवाहति वाचा यस्य प्रस्तुतत्वात् न चानामंत्रणयो मंत्रेण वाचा संनवाद् प्रस्तुतम
 ववाच्यमिदं स्वरूप प्रस्तुतावगतये निदिष्टमिति वाच्यं मोद्यादिना भृंगादावुप्याम

२७

नृणामस्य लोके दर्शनात् ॥ यथा ॥ कस्त्वमो कथयामि इव हतं कं मां विदिशाकोटं वृं वैशग्या
 दिव वल्लि साध विदितं कं स्मादिदं कथ्यते वा मना न वदस्त मध्यगत नः सर्वात्मना सवतेन
 छायापि परोपकार करिणी मार्गी स्थिते स्थापि मे इत्यत्र चेतनं प्रशोत्तर वती र्थगामं नृणाम्
 त्यंतमसंज्ञा वितत्वा नावा त एव प्रस्कृत वाच्येन भृंगो पालं न रूपेण पत्न्याः कुलवधाः सौद
 यो निमाना शातिन्याः क्रूरजने परिवृति उद्यापायां परवनितायां विट सर्वस्वापहरण संकल्प
 दुरासदावा वा वेश्यायां कैटक संकुल केतकी कल्याणा प्रियतमं प्रत्यु पालं नो द्योतते यथा वा
 अन्धा सुता वा दुपम दुस सहा सुभृंग लोर्ल विनोदय मनः सुमनो लता सुमामजातरजसं
 कलिका मकाले व्यर्थे केदर्थे यसि किं न वमालिकायाः अत्राशु धान मध्ये चरन् नृगं प्रत्यु पालं
 भइति वाच्यार्थे स्थापि प्रस्कृतत्वं इदं च प्रौढांगना सुविद्यमाना सुवालिकारतये लेशयति का
 मिनाष्ट एवति कस्याश्चिदिदग्धायाः वचनमिति तं प्रत्यु पालं नो द्योतते यथा वा कोशद्वंदपि
 पंदधानि नलिनी कादं वचं चुहूते न ते कृतलतान वं कोशल पं पुं स्को किला स्वादितं इत्या के र्ण
 मिथः सखीजन वचः सादीर्घी काया स्तरे चैलां तेन चिरोदधे स्तन तटं विवाधरं पाणिना अत्र इ

यमिति नलिनी व्यक्ति विशेष निर्देशेन दीर्घिकाया स्तरे इति अनेन वाच्यार्थः स्य प्रस्कृतत्वं स्पष्टं प्रस्कृतां
 तरद्योतनं च स्वयमेव कविना आ विस्कृत मुत्तरां दे अत्राद्यो दाहरण योरन्याय देश धनि माह लोच
 नकारः अ प्रस्कृत प्रशंसायां वाच्यार्थे प्रस्कृतत्वा देवर्णनाय इति तत्र निधायामप यवसितायां
 तेन प्रस्कृतार्थ व्यक्ति रलंकारः इह च वाच्य स्य प्रस्कृतत्वेन तत्रा निधायामप यवसितायां मप
 सौदयवलेना निमतार्थ व्यक्ति ध्वनिरेवेति वस्कृत स्त अयमथ लंकार एव न ध्वनिरिति व्यवस्थि
 त चित्रमिमांसायां तृतीया दाहरण स्य त्वलंकारत्वे कस्यापि न विवादः उक्तं हि ध्वनित्कृताश
 व्यर्थ शक्त्या हि मोपि व्यंग्यार्थः कविना पुनर्यत्रा विस्क्रियते स्वात्त्या साम्ये बालंकारः कृत्ति ध्वने
 रिति एतानि सारूप्य निबंधानां सुदाहरणानि संबंधान्तर निबंधानां नपि कपं विद्वां च व्यंग्ययोः
 प्रस्कृतत्वं लं न ते दाहरणीति दिक्षा न सु दाहयते रं त्रां शिवा कांचन संनिधत्ते विलोच
 ने ज्ञा प्रतम प्रमत्ते समान धर्मा पूर्वयोः सकाशे सखा भविष्यत्यचिर एव कश्चित् ॥ अत्र शि
 वसारूप्यमिव तदकदशतया तदाच्यं नाल लोचन मपि शिवरात्रि माहात्म्य प्रस्कृतत्वेन
 वर्णनाय मिति तत्सु विनवत्सं शिवसारूप्य गम्य पथा वा वहंती सिद्धं प्रबल कारो वैभार

तिमिरलिखितं वैदेवैरुक्तमिव नवानाकीरितं नोतु ह्ये मन्तः स्रववदनसौंदर्यलहरी पशुवा
 हः स्रोतः सरणिरिव सीमंत सरणिः भ्रुववर्णनायलेन प्रसूताया सीमंत सरणिर्वदनसौंदर्य
 लहरी पशुवा हस्तोत्प्रेक्षणेन परिपूर्णं तदा कवसुरिवाहकरणीभूता स्वस्थाने अमोतिवदन
 सौंदर्यसमृद्धिः प्रतीयते सापिवर्णनायलेन प्रसूतेव यथावा अंगासंगिभूता ललाटे उमप
 ते नृगाविशेषां रुचं नासामौ क्लिक् मीडनील सरणिंश्चासातिता द्राहते दत्तेयं हिमवा
 लकापिकुचयोर्धत्ते ह्यं दीयतां तत्रापि पतितां बुवत्करतले धारां बुसंलियते अत्रना
 पिकाया विरहा सहत्वातिशय प्रकटना पक्षता पचत्त कार्याणि मृणालमालिदान्यानि
 अपिवर्णनायलेन विवक्षितानां तितलमुखेन संतापो गम्यः यत्र कार्यमुखेन कारणस्याग
 वतिरपि तिवद्धानतत्रायमलंकारः किंतु नुमानमेव यथा परिहृतं पानस्तनजघन
 संगोडनेयतस्तनोर्मध्यस्थातः परिमिलनमप्राप्य हरितं इदं व्यस्तं यासं प्राशिषित
 पुजाक्षेयचलनैः कृशांग्याः संतापं वदति नलिनी पुत्रशयनं ननु प्रसूतकार्याभिमुखे
 न कारणस्य गम्यते मपि प्रसूता कुर विशयश्चेत् किंतहि पर्यायोक्तमित्याकांक्षायामा

ह पर्यायोक्तं तु गम्यस्य वचोभंग्यंतराश्रयं नमस्तस्मै कृतौ येन मुधा गडवधूकुचौ यदेव
 गम्यं विवक्षितं तस्यैव नग्यंतरेण विवक्षितरूपादपि चारुस्वरूपेण केन चिदुपांतरेण
 निधानोपपत्तौ उक्तं उतरादमुदाहरणं अत्र नगवाचासुदेवः स्वासाधरणरूपेण गम्यः गड
 वधकुचवैयर्थ्यकारकत्वेन रूपांतरेण स एवाभिहित यथावा लोकं पश्यति यस्यां छिः सप
 स्याग्रिं न पश्यति ताभ्यामपरिच्छेद्या विद्याविश्वगुरोस्तव अत्र गौतमपतेर्जलिश्च स्वासाधा
 रणरूपाभ्यां गम्यो रूपांतरेण निहितो यथावा निवेद्यतां हतसमापयंतो शरीशको
 म्रदिमाभिमानं पादोकिपद्ममिमौ प्रयासे निधित्सते तुच्छदयं मनस्ते आत्र किं यद्
 रंजिगमिषेति गम्यरावाथोरूपांतरेण निहितं यथावा देवं वंदत लघिशरधिदेव
 तासावर्जो मं व्यास प्रष्टा विदितं नुवना पश्यवाहा धिवाहाः भूषापटी नुवनमधरं पु
 ष्करं पुष्पाटी शाटी पालाः शतं मुखं मुखं चंदनं द्रुमं मृगं अत्र यस्य वेदावाहा नुजंग
 माभूषणानित्यादिततदा क्यार्थस्य व्यवस्थितो वेदलोधापरेणावगम्या एव वेदादयो
 व्यासप्रमुखविनेयत्वाद्याकारेण निहिताः परंतु देवतासावर्जो मत्वे सुटिकरणाय

विशेषणविशेष्यभावोव्यत्यासेन प्रतिपादितः अत्रालंकारसर्वस्वकतापि पर्यायो
क्तस्य संप्रदायाभिदमेवलक्षणमंगीकृतं गम्यस्यापि न्यंतरेणानिधानं पर्यायोक्त
मिति चक्रानिधाते प्रसन्नज्ञयेव चकार योराहुवधूजनस्य आलिंगनोद्यमविलासव
ध्यंस्तोत्सुकं वनेमात्रशेषं इति प्राचीनं तदुदाहरणं कथमन्यथायोजितं राहुवधूजते
नविशिष्टेन रतोत्सवेन राहुशिरश्छेदः करणरूपो गम्यत इति एवं च गम्यस्यैवानि
धानमिति लक्षणानुपपत्तिमाशंक्य यदुक्तं तस्यैवानिधानायोगात्कार्यादिद्वारेण वा
निधानं लक्षणं विवक्षितमिति लक्षणमपि लिख्यगत्या योजितलोचनकृतापि पर्या
योक्तेयदन्त्येन प्रकारेणानिधीयते इतीदमेवलक्षणमंगीकृत्य तदुदाहरणं चकार
एव शब्दानिहितेन कारेण व्यंग्यं सम्यक् दृश्यते न लक्षणं लक्षणां मुच्यते लिख्यगत्या
जितं वाच्यादन्त्येन प्रकारेण व्यंग्येनोपलक्षितं सद्यश्चानिधीयते तत्प्रायेण प्रकारोत्तर
ण व्यंग्येनोपलक्षितं मुक्तमिति सर्वविलेशः किमप्येति न विद्वद्विशिष्टा निहि गम्यस्य
वरूपांतरेणानिधानेवरूपांतराणि चक्रानिधाते प्रसन्नज्ञयेवेति प्राचीनोदाह

रणमपि स्वरूपेन गम्यस्य न गवतोरुपांतरेणानिधानं संभवात्सु योजने मेव यत्पुनराहुशिरःछेदा
वगमनं तत्र प्रागुक्तरास्या प्रकृता कुरएव प्रकृतं न राहोः शिरःमात्रावशेषेणानालिङ्गनबंध
त्वाद्यापादनरूपेवाच्यं न गवतोरुपांतरेण उपपादितेन न गवद्रूपेणावपमनं यथा योक्तस्य
विषयः पर्यायोक्तं तदप्याहुमीदृजिनेष्टसाधनां यामिचूतलेतोइष्टं पुनान्यामास्यता
मिह प्रवनापिकानां यकेन संगमप्यचूतलेतादशने व्याजेन निर्गच्छं स्यात्स्वातस्वाकं
यसपादनंष्टसाधनं पर्यायोक्तं यथावा देहिमत्कंडकं राधेपरिधानेति गृहितं इति वि
संभवं निविंतस्याः कृत्वा मुदेस्तवः पूर्वत्र परेष्टसाधनं पर्यायोक्तं अत्रकंडकसज्ज
वशोधनार्थं निविंस्वसनव्याजेन स्वेष्टसाधनमिति नैः उक्तिव्याजस्तुतिनिंदा
स्तुतिव्यास्तुतिनिंदयोः कः स्वधुतिविवेकस्तथापिनोनयसदिनं साधुतापुनः सा
धुर्कृतव्यकिमतः परं यन्मदर्थविलुनासिदंतेरपि नखेरपि तिंदयास्तुतेः स्तुत्यानि
दायावा अवगमनं व्याजस्तुतिः कः स्वधुना सुदाहरणवावेकोनास्तुतिनिंदाव्याजेन गं
गास्तुतिवद्वमहापातकानां पितृगर्भनयतीति व्याजरूपयानिंदयातस्त्रावातिशयः

कृतिः साधूनां कदाहरेण मर्त्यमियं लंके शमनुभूतवसमिति व्याज रूपया स्तुत्या
 मर्त्यं न गवता सिक्कि तुरं तु मे वगता सिद्धि कृतां हती कां धर्म विरुद्ध कारिणी मिति नि
 दा वगम्यते मया वा कस्तेशो र्यमिदो यो दुःख व्यक् सति मा स्थित सम समि समा रु
 दा भवति परिपंथिनः अर्द्धदान ववेरिणा गिरिजा पार्थिव शिव स्या कृतं देवैः त्यं जग
 ता तले स्मर हरा भावे समुन्मूलति गंगा सागर मंवरं शशिकलान्ता गाधिपः द्वा तलं
 सर्वज्ञत्व मधो मरुत्व मगु मत्वा मां च भिजा टनं अत्राघो दाहरेण सप्त सप्ति पदगत स्त
 षमूल निंदा व्याजो नु कृति गम्यते क्षातियो दाहरेण सर्वज्ञः सर्वेश्वर साति राजः स्त
 ग्या व्याज रूपया मर्त्यमिदं दृष्ट्या दि दारिद्र्य पि सर्वज्ञा तं न पि अत्र कृत प्रसंसा स्या
 दप्रकारे तु या स्तुतिः सुखं जीवं निह रिणा च ने अत्र परसे विनः अथैर पल स्रुतं
 जले दनी कुश दि जिः से य म प्र कृते वा त्रे मृग हृ तिः प्रशस्यते राजानु वर्तनं नृप
 नि विस्मिने स्मिनेति वस्तु तत्त्व व्याज स्तुतिरित्येव पुक्तं स्तुत्या निंदा निव्यक्तिरि
 त्यत्र कृत प्रशंसा तो वै चित्र्य विशेष सद्भावात् अन्यथा प्राप्तिद्व्याज स्तुत्युदाहर

णेषु अप्रकृता न्यां निंदा स्तुतिन्या प्रकृते स्तुति निंदे गम्यते इत्येता वा ता व्याज स्तुति मात्र
 मप्रकृत प्रशंसा स्यात् स्वकृतं कं व सि स्तुत्या स्तुने श्व गम्यते व्याज स्तुति रुदाहता धन्यो
 सिद्धं गय स भंतं मुख दान कं व सी एवां चानया प्रक्रिया या यत्रा न्यगत स्तुति विवक्षयान्य
 म्यस्तुतिः क्रियते तत्रापि व्याज स्तुति ने वा न्यस्तुति व्याजेन तदन्य स्तुतिरिति अर्थानुभावा
 त् यथा शिखरिणि क उना मधियच्चि नं किम निधान मसाव करे नयः तरुणि ये स
 तवा धर पाटलं दशति विं व फलं श्व कशा वकः अत्र शुक शा वक स्तुत्या नायिका धर सौ नाया
 निशय स्तुति व्यज्यते निंदा या निंद या न्यक्ति व्याज निंदे ति गीयते विधे सं निंदो यस्ते प्रागे
 कम वाहन छिरः अत्र हर निंदया विषय विपाकं संसारं प्रवर्तयतो विधे निंदा निव्यग्या
 व्याज निंदा यथा वा विधिरेव विशेष गुर्हिणी यः करटत्वं रट कस्त वा पराधः सहकानत
 तरो वकार याः सो सह वा स सरले नाका किलेन अन्य स्तुत्या न्यस्तुत्य निव्यक्तिरिति यन्म
 स प्रकार व्याज स्तुति प्रतिदं दी नृते य व्याज निंदानु यत्रा न्यस्तुत्या न्यस्तुतिरन्य निंदया

न निंदा प्रतीयते तत्र व्याजस्तुतिव्याजनिंदात्वे कारयोरन्युपगमेस्तुतिनिंदा रूपा प्रस्तुतप्रशं
 सोदाहरणे च प्रस्तुतप्रशंसा न कर्तव्या तेषामपि व्याजस्तुतिव्याजनिंदाभ्यां क्रोडाकारसं
 नवात इति चेत् उच्यते यत्रा प्रस्तुतवृत्ताभावात्स्तुतिनिंदा रूपा तत्र तत्स्वरूपः प्रस्तुतवृत्तां
 नः प्रतीयते अंतर्निष्ठशान्तिरूपसिद्धिरादौ कावेदवो वहिरित्यादौ तत्र लब्धावकाशासारूप्य
 निबंधना प्रस्तुतप्रशंसा अत्रापि वर्तमाना न निवारयितुं शक्या अन्यस्तस्यान्यस्तुतिरन्य
 निंदयान्यनिंदेति० एवं व्याजस्तुतिनिंदेपि संभवतश्चेत् कामतेपि संभवतां न त्वस्याः
 परित्यागः यद्यपि विधीरेवीशेषगहिणी य इति श्लोके विधिनिंदया तन्मूलका क निंदया
 च विशेषज्ञस्य प्रज्ञोस्तेन च विद्वत्समते यास्थापितस्य मूर्खस्य च निंदापि प्रतीयत इति सा
 रूप्यनिबंधना प्रस्तुतप्रशंसा एव स्ति तथापि सैव व्याजनिंदा रूपेयमप्रस्तुतप्रशंसंति च
 मत्कारातिशयः एवमेव व्याजस्तुतिमूलक व्याजस्तुतिरूपा एव प्रस्तुतप्रशंसा दृश्यते ॥

३१

सृष्टिः

यथा लावरापदविणमयोतगणितः क्लेशो महा नर्जितः स्वच्छंदं च तो जनस्य हृदये विनाज्वरो
 निर्मितः एषापि स्वगुणानुरूपरमणात्तावाद्धरा कीदृता कोऽर्थश्चेत् सिद्धेधमा विनिहित
 स्तन्वासीमां तन्वता अत्रा प्रस्तुतायास्तनुस्याः सृष्टिनिंदा व्याजेन तन्निंदा व्याजेन च तसौ द
 र्यप्रशंसा प्रशनीयत्वेन कवि विवक्षित्याः स्वकवितायाः निंदा व्यजिनत निंदा व्याजेन च शा
 दार्थचमत्कारातिशय प्रशंसाया पर्यवस्यति अस्य श्लोकस्य वच्यार्थविषये यद्यपि नायं
 न सामंजस्यं न हि मे विकल्पावातरागस्येति कल्पयितुं शक्यं ते रमानुगुणत्वाद्वातराग हृद
 यस्य एवं विधविशयेषु प्रवृत्तेश्च नापि रागि न इति उच्यते तदीयै विकल्पेषु धरा कीतिक
 पणतालिगितस्य दृतेत्यमंगलस्य हि तोष्य च सोऽउचितत्वात् सुख्यामणा नावादित्यस्या
 तन्मउचितत्वाच्च सामंजस्यदु रूपता सनाधनाया सत्वात् रागित्वे पशु प्रायता स्यात्
 तथापि विवक्षित प्रस्तुताथ परतायां न किंचिदसामंजस्यं अतएव स्य श्लोकस्या प्रस्तु

न प्रशंसा परत्वमुक्तं प्राचीनैः वाच्यासंज्ञैः पित्र प्रसूतप्रशंसोपपत्तेरिति आक्षेपः स्व
 यमुक्तस्य प्रतिषेधो विचारणाय चंद्रसंदेशात्मानमथवास्ति प्रियामुखं अत्र प्रार्थि
 तस्य चंद्रस्य प्रियामुखसत्त्वेन केमर्थ्ये विचार्यतेत्यादिसूचितः प्रतिषेध आक्षेपः यथा
 वा साहित्यपाथो निधि मंथनोत्थं कर्णमृतरत्नतुहे कविंद्रोः पत्रस्य देत्या इव तु ठनायका
 व्यार्थचोराः मगुणा भवति गुरुं तु सर्वे यदि वा पथे त्वं नास्ति क्षतिः कापि कवाचराणां र
 त्रेषु लुप्तेषु वज्रं धूमं रयापिरत्नाकर एव सिंधुः अत्रापि प्रथमलोकेन प्रार्थितस्य काव्या
 र्थचोरेभ्योरक्षणस्य साहित्ये स्तित्वे चिन्त्याणां समुद्रगत रत्नजालवदक्षयत्वं चित्र्य प्रतिषे
 ध आक्षेपः निषेधात्तामसाक्षेपं बुधा केचन मन्यन्ते नाहं इतीतनो स्तापस्तस्याः कालानलो
 पुमः केचिदलंकार सर्वस्वकारादय इत्यमाहुः न निषेधमात्रमाक्षेपः किंतु यो निषे
 धो वाधितः संनार्थी भव पर्ववसितः किं विद्विषे माक्षिपति स आक्षेपः यथा दृश्यो
 क्तो नाहं इतीति निषेधो वाधितत्वादाता मरूपः संघटनकालोचितकैतववचनपरि

हारेण थार्थवादित्वे पर्यवसन्निदाना मेवागत्य नापिको जीवनीयेति विषेशमाक्षिपति ॥
 यथा वा नरेन्द्रमौल नवयं राजसंदेशहास्तिः जगत्कुटुंबिनस्तेऽद्यवशतु कश्चिदि
 क्षतो अत्र संदेशहारिणामुक्तो नवयः संदेशहारिण इति निषेधोऽनुपन्नः संधिका
 लोचितः कैतववचनपरिहारेण थार्थवादित्वे पर्यवस्यत् सर्वजगतीपालस्य तव
 न कश्चिदपिशत्रुना वेनावलोकनीयः किंतु सर्वेपि राजाना नृत्यना विनसरक्षणिया
 इति विशेषमाक्षिपति आक्षेपोऽन्यो विधौ व्यक्तेति षेधे चतिरोहिते गच्छगच्छसि
 क्तो तत्रैव स्यात्कृतिर्ममा अत्र गच्छगच्छति विधिर्भक्तः मागा इति निषेधस्तिरोहितः
 कौतोदश्यदेशेति जननप्रार्थनया स्वस्याः परणसूचनेन गर्भितः यथा वा नचिरं मम
 ताया यतव यात्रानविश्यति यादियास्य सियातव्यमलयाशंकया पिते अत्रापि नचिरं
 मम तायापेति स्वस्याः मरणसूचनेन गमननिषेधो गतिः आनासत्वे विरोधस्य वि
 रोधात्तामसाक्षेपः विनापितचिह्नहारेण वक्षो ज्ञोतवहारिणोः अत्र हाररहितावपि

हारिलो हृद्याविति सेषमूलको विरोधानामः यथावा प्रतीयन्ते विवर्तितो निया
 विरुद्धधर्मेऽपि नेह तो कित्ता अमित्रजिनित्रजिदोजसाच यदिचारदकचारदग
 यवर्तत अत्रविरोधो समाधानोत्प्रेक्षाशिरस्को विरोधाना सदति पूर्वस्मादिशेषः वि
 भावनापि स्यात्कारणकार्यजन्मचेत् अथलाक्षारसासिक्तं रक्तं चोणद्वयं अत्रला
 क्षारसमेककारणानावेऽपि नक्तिमाकथितः स्वानाविकलेन विरोधपरिहारः यथा
 वा अपीतक्षीवकादं वमसं पृष्ठमलां वलां वरं अप्रसादितसूक्ष्मां बुजगदासीन्म
 नोद्वरं अत्रपानादिप्रसिद्धहेत्वनावेपि क्षीवनादिनिबद्धं विना व्यमानशरस
 मयदेतुकलेन विरोधपरिहारः यथावा वरतनुकवरी विधायिना सुरतिनरेन्द्र
 नखेन पाणिना अवचितकुसुमापिवस्त्रनीसमजनिवृत्तनीलानघटपदा वस्त्रपा
 पुष्यानावेऽपि चंगा लिंगनं तिबद्धं वरतनुकवरी संक्रांत सौरजनरपतिनखसंसर्ग
 हेतुं तरे विशेषणमुखेन दर्शितमिति विरोधपरिहारः हेतुनामसमस्तत्वेका

३३

योऽप्यतिश्रुतामता अस्त्रैरतीक्ष्णकठिनैर्जगत्तुपतिमन्मथः अत्रजगज्जपेसाधोहेतु
 नामस्त्रानासमस्तत्वं तीक्ष्णत्वादियुगवैकल्यं यथावा उद्यानपानतोद्धृतचूतचम्यक
 रेणवउदययंति पांथानामशृणुं तो विलोचने अत्रवाष्पोऽमनहेतुनोरेणो अस
 मग्रत्वं स्पर्शनक्रियावैकल्यम इमां विशेषोक्तिरिति दणी व्याजहारमतः प्रथमोदा
 हरणे मन्मथस्य महिमातिशयोदीता योदा रुरणे चम्यकरेणो मुद्दायकत्वातिश
 यरूपश्रव्यापित इति अस्मात्तिस्क्रुतिज्ञानत्वादिति वैकल्यमपि कारणविशेषाना
 वारूपमिति विना वनादर्शिता कयोऽप्यतिस्क्रुतीयास्यास्यपि प्रतिबंधके नरेन्द्रा
 वतेराजनदशस्य सिनुजंगमः अत्रनरेन्द्रविष्वेद्यासर्पदंशप्रतिबंधकमंत्रशालिनः
 श्लेषेण एहिता इति सत्येव प्रतिबंधके कार्योत्पत्तिः यथावा चित्रंतयुतिराजेंद्रप्र
 तापतपनस्तव अनातयत्रमुत्सृज्यसातयत्रं दिषद्गणं अकारणत्वाय जन्मवतुर्थी

स्याद्विनावना शंखाद्याणां निनादोऽयमुदेति महदद्भुतं अत्र शंखत्वेन कामिना कंठस्तत्र
 निनादत्वेन तद्भातं चाध्यवसायत इति अकारणात् कार्यजनम् यथावा तिलपुष्पात्समा
 याति वायुश्चंदनसौरभः इंदोवरसुगाच्चित्रं निःसरन्निशिलो मुखः विरुद्धा कार्यसंप
 न्निर्दृष्टा काचिद्विनावना शितां मुकिरणास्तन्वीहंत संतापयंति मां अत्र तापनिवर्तकत
 यातापविरुद्धैस्त्रिमुकिरणैस्त्रापन निरुक्ता यथावा उदिते कुमारसूर्ये कुवलयमुत्तम
 तिनातिनक्षत्रं मुकुलिनवंति चित्रं परराजकूपानपाणिपद्मानि यथावा अविवेकि कु
 चदं दंतुनामजगन्नयं अतिप्रणयिनो न स्नो न युक्तं जनमाराणं पूर्वोदाहरणयोः कार्य
 कारणविरोधित्वं स्वभाविकमिह अतिप्रणयित्वरूपा गंतुकगुणप्रयुक्तमिति नेदः का
 र्याकारणजन्मापि दृष्टा काचिद्विनावना यशःपयोधिरनवलकरकल्पतरोस्तव यथा
 वा जातालता हि शैले जातुलतायां न जायते शैलः संप्रति तद्विपरीतं कनकलतायां गिरिद्वयं

जातं कार्यजननिर्विशेषोक्तिः सति पुष्कलकारणे हृदि स्नेहश्च यो नाचूत्स्मरदीपे ज्वलस्यपि
 यथावा अनुगगवती संध्या दिवसस्तसुरः सरः अहो देवगतिश्चित्रा तथापि न समागमः अ
 रात्रयोः एतिष्यन्ते रसेना व्यत्यवर्णनं को वेद गोयशिसुकः शैलमुत्पाटयेदिति अयं वारा
 मेको निलय इति रत्नाकर इति प्रितोस्मानि स्तस्मात्तरलितमनो निर्जल निधिः कएवंता
 नाते निजकरपुशकोटरगतं सणादेनं तास्य त्रिमियकरमायास्यति मुनिः विरुद्धमित्र
 देशत्वं कार्यहेतोरसंगतिः विषं जलधरेः पीतं मुर्छिताः पशिकां गणाः ययोः कार्यहेतौ नि
 न्देशत्वं तयोस्तलिवध्यमानमसंगत्यलंकारः यथा विषपानमूर्च्छनयोर्निर्देशत्वं
 अहो खलु नृत्तंगस्य विपरीतो वधक्रमः अन्यस्य दशतिस्त्रोत्रमन्यः प्राणे विषुज्यते क
 चिदसंगति समाधान निबंधनेन चारुतातिशयः यथावा अजश्रमाराहसिहरदीप
 संकल्पसोपानतति तदीयाश्वासान्सवर्षस्यधिकपुनर्यदध्यानात्तवत्वन्मयतामवाप्य
 विरुद्धमिति विशेषणत् यत्र कार्यहेतौ निर्देशत्वं न विद्वन्त्रना संगतिः यथावा ग

नुवापवल्ली सुमुखीयावनयतिवक्रतां तावत्कटाक्षविशिखेनियतेरुदयंमम अन्यत्र
 करणीयस्यतन्यत्रकृतिश्चसाअन्यत्र कर्तुं प्रवृत्तस्यतद्विरुद्धकृतिस्तथा अपागीजातां
 वसुधां चिकार्षन् द्यांतथाकृथाः गोत्रोद्धारप्रवृत्तोपि गोत्रोद्देशपुराकरोः अत्रकब्धप्रति
 शक्रोयातं नवचनेनुविः कर्षिततथाअन्यत्रकरणीमपारिजातत्वं दिविकृतमित्येका
 सगतिः पुरागोत्रायाउद्धारप्रवृत्तेन वराहरूपिणातद्विरुद्धगोत्राणांदलनं सुरकुट्टनः
 कृतमिति द्वितीया द्विविधापिस्तेष्वेणोत्थापिता यथावा त्वत्त्वङ्गखरिसुतसपत्नविला
 सिनानां सुषानवत्यन्तिनवासुवनैकवीर नेत्रे प्रकंकणमथोरुपुपत्रवल्लीकोलेन्द्रसिं
 हतिलकंकरपल्लवेषु मोहंजगत्रयनुवामयनेतुयेतदादायरूपमखिलेश्वरदेह
 नाजानिःसीमकांतिरमनीरधिनामुनैवमोहं प्रवक्ष्यसिमुग्धविलासिनानां अत्राद्या
 दाहरणे कंकणादिनामत्यत्रकरणीयत्वं प्रसिद्धमिदमे पन्यस्तेनवतिननावनारूपा
 न्यत्रकृतिराक्षिप्यतइतिलक्षणांनुगतिः विषमं वर्णयत्यत्र घटनाननुरूपयोः क

३५

यंशीरीषमृदंगीकृतावन्मदनन्तरः अत्रातिमृदुत्वेनातिदुःसहत्वेनचाननुरूपयोर्घटना
 अनिलषसियदिदोवक्रलक्ष्मीमृगाख्यापुनरपि सकृदधौ मज्जसंज्ञालयां कं सुविम
 लमथ विवं परिजातप्रसूनैः सुरभपवदनोचेत्तंकृतस्यामुखं क पूर्वत्रवस्तुसताघट
 ना अत्रचंद्रवदनलक्ष्यो स्तुर्किताघटनेति श्रुतः विरूपकार्यस्योत्पत्तिरपरं विषमं मतं ॥
 कान्तिप्रसूते धवलोण्यामातवा कृपाणिका अत्र कारणगुणप्रक्रमविरुद्धात् श्यामा
 धवलोत्पत्तिः कार्यकारणयोर्निवर्त्य निवर्त्तकयोपेवमाविनावना विलक्षणगुणशालि
 त्वेत्वं विषमइति नेदः अनिष्टस्याप्यवामिश्चतदिष्टार्थसमुद्यमात् अज्ञाशयादिमं
 जूखादष्टाशुस्तेन नक्षितः इष्टार्थमुद्दिश्य किंचित्कमरिञ्चवतस्तोनकेवलमिष्टस्या
 नवामिः किंतु ततएवानिष्टस्यापि प्रतिलक्ष्येत् तदपि विषमं यथानक्षप्रेशयासर्पपे
 टिकादृष्टा प्रविष्टस्य मूषकस्य न केवलं नक्षालानः किंतु स्वरूपहानिरपीति यथावा गो
 पालइति क्लृप्तत्वं प्रचुरक्षीरवाच्याश्रितो मातृस्तनक्षारमथलन्यं लयाकृतं इदमथा

वाप्तिरूपेष्टार्थसमुद्यमादिष्टानवाप्तावनिष्टप्रतिलंभेचोदाहरणं अनर्थपरिहाररूपे
ष्टार्थसमुद्यमानुडनयं यथा द्विविधितवतश्चंद्रं सै हिकेनयाहु वि शशस्य पश्यतन्वं
गिसाश्रतस्यततोभयं ॥ अत्रनकेवलं शशस्य स्वार्थपरिहारानवाप्तिः किंतु स्वाश्रयस्या
यनर्थावाप्तिरिति दर्शितम् ॥ परानिष्टावाप्तिरूपेष्टार्थसमुद्यमानुडनयं यथा दिधु
क्ष्माकृतेर्वातंतयादीयदृशाननः आत्मीयस्य पुरस्येव सद्योदहनमन्वृत्त पुरस्येव
त्येकारेण परानिष्टप्रायणान्नोदशितः अनिष्टस्याप्यवासिश्चेति श्लेके निष्टावाप्तिर
पिशद्वसंयहाततयादृशानवाप्तिश्चेति प्रत्येकमपि विषमपदेनान्वयः न तत्र केवला
निष्टप्रतिलंभः केवलेष्टानवाप्तिश्चेत्यन्यदपि विषमद्वयं लक्षितं नवनि तत्र केवला
निष्टप्रतिलंभो यथा यद्भातयत्ररसिकेरससीतुहस्य किंकंदमर्यपितुमिबसिवा
यिकायां कालः कलिर्जगदिदं न कृतं मजे स्थित्वा हरिष्यति तवैव मुखस्य लक्ष्मी
अत्र पद्मातयनलिप्तया पद्मबीजपायं कृतवत्यासह्यो नोऽव किंतु मुखशोभाहरण

३६

रूपोक्तानिष्टप्रतिलंभः किंवलेष्टानवाप्तिर्यथा खिन्नोसिमुं वशैलं विभ्रमोवयमि
तिवदस्कुशिथिलबुजः भरुमविततवाहुपुगेपेपुहसनहरिर्जपति अत्रयद्यपि
शैलस्योपरिपतनरूपानिष्टावाप्तिः प्रसक्ता तत्रापि न गवत्करं बुजसंस्पर्शमहिम्ना
सानुनजातेति शैलधारणरूपेष्टानवाप्तिमात्रं यथावा लोके कलंकमपहातुमपष्ट
गां कोजातो मुखंतव पुनस्तिलकच्छलेन तत्रापि कल्पयसितचिकरेखानाद्यः समा
श्रितजनैरिह कलंकयति अत्रानर्थपरिहाररूपेष्टानवाप्तिः यथावा शापोऽप्यदृष्ट
तनयाननपद्मशोभेसानुग्रहो गवतामपि पातितोऽयम् कृष्यादहनपि खलहि
तिं मिधनेहो बीजप्ररोहजननोदहनं करोति अत्रानिष्टप्रायणरूपेष्टानवाप्तिः स्व
तो निष्टस्यापि मुनिशापस्य महापुरुषार्थपुत्रलाभां वश्यं नावगर्नतया दशानयेन
ष्टत्वेन स्वीकृतत्वात् यत्र केनचित्स्वेष्टसिद्धार्थं प्रेषितेनान्येन नियोक्तुरिष्टमन
पेक्ष्य स्वस्यैव वृत्त्याधत्ते तत्रापि इष्टानवाप्तिरेव विषमं यथातत्र प्रतिप्रेषितादती

तः स्मिन्नेवल्यंगता सरलः पश्यतमौद्यमे विपाकं वा विधेरमुम् तस्मिन्नेवल्यंग
 तेति इत्यानायके स्वाद्यं दशितिं यथावानपुंसकुडिति ज्ञात्वा प्रियाये प्रेषितं मनस्त
 नुतत्रैवरमतेहताः पाणिनीनाययं एतानि सर्वेष्वेष्टानवाप्तावदाहरणानि किंचि
 दिष्टावाप्तिपूर्वतदनवाप्तिर्यथा मदीयवरदराजस्रव भानुनिशासुनवदं द्विमपुष
 शोनालोभात्प्रताप्य किरणोत्तरमाप्रनातं तत्रोद्धते द्रुतवहात्तद्वत्तलुप्ररागतापे
 नजस्यनुदिनं सहिमंदतापः यथावा त्वद्वक्त्रकांतिमपमं बुजकोशमुद्रातंगान्त
 तत्सुषुमयि मित्रकरोपकृष्णालधापिपर्वणि विधुः क्रमहीयमानः संशयित्येसु
 चियतां प्रियमाशुनाशाम् अत्राद्यश्लोके सूर्यकिरणानां रात्रिष्वग्निप्रवेशनमाग
 मसिद्धं सूर्यस्य निजकिरणेषु नगवतश्चरणारुणिमप्रेष्ययातत्कृतं तेषामग्रा
 प्रतापनं परिकल्प्यते घासुदयकात्तदृश्यमरुणिमानं च तप्तोद्धतनागचानामि
 वग्निसंतापनं प्रयुक्तारुणिमानुवृत्तिं परिकल्प्य सूर्यस्य महतापि यत्नेन तात्का

३७

निकेष्टावाप्तिरेव जायते न ^{सार्व} कालिकेष्टावाप्तिरिति दर्शितं द्वतीयश्लोके चंद्रस्य नगवन्मु
 खलक्ष्मीमिह मानस्य मुरुत्वेन मित्त्वशब्दश्लेषवशात् सूर्यपरिकल्प्य तत्किरणस्य क
 मलमुकुलविलासकस्य चंद्रानुप्रवेशत्वे मुरुत्वाणे नगवन्मुखलक्ष्मीनिधानगृहको
 शमुद्रामोचनपूर्वकं ततो गृहीतं नगवन्मुखलक्ष्मीकस्य तया नगवन्मुखा चंद्रप्रसा
 दनाथं चंद्रस्य शरूपत्वं परिकल्प्यते एतावतापि यत्नेन पौर्णमास्यामेव नगवन्मुख
 सादृश्येष्टावाप्तिर्जायते न सार्वकालिकेति दर्शितं क्वचिदिष्टानवाप्तावपितदवा
 प्तिन्नमनिबंधनविच्छिन्निविशेषः यथावद्भालक्ष्मिपातत्वं दहितनगरे सत्वरत्ना
 कीर्णान्यदायरत्नासुरुतरखदिरांगारशंकाकुलांगी चित्वा श्रीखंडखंडतडपरिमु
 कुलीभूतनेत्राधमती स्वासामोदप्रसक्तैर्यनुकरपटले धूमशंकांतनोति अत्र प्रवृत्ता
 ग्निसंपादनोद्योगात् संपादनालानेऽपि तद्वान्नः भ्रमो येन्यासेन निवद्धः समस्या

दृष्टं न यत्र द्वयोरप्यनुरूपयोः स्वानुरूपं कृतं स यद्वारेण कुचमंडलं प्रथमविष
 ममिति दंष्ट्रादंसमं यथा वा कौमुदीवतुहीनां शुभमण्डलं जाह्नवीवशाशिखंडमंडलं ॥
 पश्यकात्तिरनुरूपमाश्रितालां विनातिनरसिंहरूपते चित्रं चित्रं वतवतमहच्चित्रमे
 तद्विचित्रं जातो देवाडचित्तघटनासंविधाता यन्निवानां परिणतफलस्फातिरास्वा
 दनीया यच्चैतस्याः कवलनकलाकोविदः काकलोकः पूर्वस्मृतिपर्यवसायि इदं निंदा
 पर्यवसायीति नेदः सारूप्यमपि कार्यस्य कारणेन संमं विडः नावप्रवणालाल्यजि
 लतायास्तबोचिता इदं हीतीयविषमप्रतिदंष्ट्रीसमं ॥ यथावादवददहनाडुत्यनो
 धूमोच्चनतासुपयवैष्यति यच्चमयतितद्युक्तं सिपिहिदवमेव विनिदंति यथा
 वा आदोहालाहलकृतनुजाह्नवहस्तावलबोवात्येशं नो निटिलसहसावदमेति
 नारुटः प्रोटोराहोरपि मुखविष्टेरंतरंगीकृतो यः सोऽयं चंद्रसपति किरणमोमि

३८

ति प्राप्तमेतत् सर्वत्र कारणस्वभावानुरूपं कार्यस्य अत्रत्वागंतुकंतदीयंदृष्टसंसागा
 दिति नेदः विनानिष्टं तितस्ति द्विर्दर्थः कर्तुरुद्यमः पुक्तो वारणाला नो यं श्यालते वा
 रणार्थिनः इदं समं अनिष्टस्याप्यवाप्तिश्चैत्यर्थसंगृहीतस्य त्रिविधस्यापि विषमस्य प्र
 तिदंष्ट्रीष्टावाप्तिश्च अनिष्टस्याप्रसंगाच्च अत्रगतार्थितया राजानमनुसनेतं दारिद्र्ये वारिके
 वीर्यमानां प्रतिनर्मवचनमुदाहरणं न चात्र निवारमनिष्टमापन्नमित्यनुदाहरणत्वं
 माशंकनीयं राजदाराक्षरणं निवारणं संभावितमिति तदंगीकृत्य प्रकृतस्य विषमालं
 कारोदाहरणं धिवातकितोत्कटानिष्टापस्य नावात् किंच यत्रोत्कटानिष्टसत्वेऽपि ह्ये
 षमहिम्ना इष्टार्थत्वं प्रतीति तत्रापि समालंकारोऽप्रतिहत एव यथानुबेगजिरटन
 मर्थपमान एवत्वा माश्रय निरुविशवृषितोऽस्मिराजन् इच्छाटनं त्वमपिलं न यसे
 तदेव मा मघनेव विफला मरुतां हि सेवा अत्र व्याजस्ततो यद्यपि स्तुत्या निंदानि
 व्यक्तिविवक्षायां विषमालंकारस्तथापि प्राथमिकस्तुतिरुपवाच्यकक्षायां समा

लंकारो न निवार्यते. एवमिष्टार्थावाप्ति सत्वेऽपि यत्र स्तुतिः षडशात् असतो निष्ठार्थस्य
प्रतीतिस्तत्रापि समालंकारस्य न क्षितिः. यथा शस्त्रं न खलु कृतव्यमिति पित्रा सुमी
रितः तदेव शस्त्रं कृतवान् पितुः राजानलं धिता. अत्र पितुः राजानलं धितेत्यत्र विरोधा
लंकारा निर्व्यक्त्यर्थे न खल्वित्यत्र यदद्वय विनागत्मकरूपोत्तरस्यापि विवक्षायाः
सत्वेऽपि न खलु नातीति न खलु इत्येकपदत्वेन वस्तु सदर्थान्तरं पररूपोत्तरमादाय
समालंकारो यस्यैव शेषलुध्वा संनिहृष्टावाप्ति प्रतीतिमात्रेणापि गतमुदाहर
णम्. यथा सत्यं न यस्मिन् गत्ये यतांतां बुधुरविप्रतीक्षं सत् अनुभवति सुगतिम्
इत्येवमदजन्म निसमस्तकमनीयम् विचित्रं न त्वप्यन्ये द्विपरीतफलेष्वयानमंति
संतस्त्रलोकादपि लब्धुं समुन्नतिं यथा वामलिनयितुं खलवदनं विमलयति जग
न्निदेव कीर्तिस्ते गमित्रा द्वादं कर्तुं मित्रा यदुद्यति प्रतापोपि अधिकं शुचला धारादा
येयाधिक्यवर्जनं ब्रह्मांडा निजले यत्र तत्र मात्तिनते गुणाः अत्र यत्र महाजलो घेअ

३८

नं नानि ब्रह्मांडा नीवुश्च दायमाना निरुत्थाधारस्यातिविशालत्वं प्रदर्श्य तत्र न मांतीत्या
धेयानां गुणानां माधिक्यं वर्णितम्. यथा वा युगांतकालप्रतिसंस्तुतात्मनो जगति पस्या
सविकाशमासततनौ ममुस्तत्र न कैटन द्विषस्तमो धना न्यागमसंनवा मुदः पृथ्याधेया
द्यदा धाराधिक्यं तदपित न्तमम् कियद्वाग्ब्रह्मयत्रैते विश्राम्यंति गुणास्तव अत्र एत
इति प्रत्यक्षदृष्टमाहावेन वत्तेनोक्तानां गुणानां विश्राम्यंतीत्यसंवाधावस्थानोक्त्वा आ
धारस्य वाग्ब्रह्मण आधिक्यं वर्णितं यथा वा अहो विशाल नूपा लुवन त्रितयोदरं मा
नि मातु मशकोपि यशोग शिर्यदत्र ते अत्र यद्यपु दाहरणं द्वयेपि कियद्वाग्ब्रह्म अ
हो विशालमिति चाधारयोः प्रशंसा क्रियते तथापि तनुत्वेन सिद्धवत्कृतयोः शब्द
ब्रह्म नुवनादरयोः गुणयशोग शिर्यधिकरणत्वेनाधिक्यं कृत्य यित्वैव प्रशंसा क्रियते
इति तत्प्रशंसा प्रस्तुतगुणयशोग शिर्यप्रशंसा यामेव पर्यवश्यति अत्यंतु सुहृमा
दाधेयाद्यदाधारस्य सूक्ष्मता मणिमाला मिका तद्य करजपवटापते अत्र मणिमा
ला मयोपिका तावद्गुला मात्र परिमितत्वात् सूक्ष्मा सापि विरहिण्याः करं कं करवत्

प्रवेक्षिता तस्मिं जयपाला वस्त्रं वधते इत्युक्त्वा ततोऽपि करस्य विरहकार्यादिति सूक्ष्मता दर्शिता
 यथा वा यन्मध्यदेशादयिते सूक्ष्मलोला सिद्धयते मृणालसूत्रमपि तेनैव याति स्तनोत्तरे
 अन्योन्यं नाम यत्र स्वाडुपकारपरस्परं त्रियामाशि शना नाति शशिकाति त्रियामया यथा
 वा यथोद्दिष्टा पिवत्संबु पथिको विरलांगुलिः तथा प्रपालिका पिधरां वितनुते तनुसु अत्र
 प्रपापालिका याः पथिकेन स्वासक्त्या यानीय दानं व्यजेन वक्रकालं स्वसुखावलोकनं प्रति
 लब्ध्या विरलांगुलिकां जलिकरणात् श्विरं पानीय पानीयं पादनेनोपकारः कृतः तथा
 प्रतापालिका पापि स्वसुखावलोकनं मन्त्रिलुधतः पथिकस्य धरातनुकरणेन श्विरं पानीय
 दानानुवृत्तिं संपादनेनोपकारः कृतः अत्रो न योर्वाप्याशानां स्वस्वोपकारसंज्ञावपि पर
 स्परोपकारो न निवार्यते विषेधः ख्यातमाचारं विना प्याधेयवर्णनम् गतेऽपि स्येदपस्या
 तमस्मिंदंतितकरा यथा वा कमलमनं नसि कमले कुवलयेता निचकणकल तिकायां
 सावकुमारसुनेगलुयात परंपरासेयं अत्राद्ये सूर्यस्य प्रसिद्धाधारस्याभावेऽपि तल
 राणामन्यत्र स्थितिरुक्ता दान्तियेसलितस्य प्रसिद्धाधारस्याभावेऽपि कुबलकुवलयो नन्य

वृत्ति

४०

नापि स्थितिरुक्ता क्वचिन्प्रसिद्धाधाररहितानां आधारान्तरनिर्देशं विनैवाप्रलयमवस्थिति
 वर्णिता यथा दिवमथुपयाताना माकल्प मनन्यगुणगणयेधोरमयं तिजगति गिरः कण
 मिव कुवयोनेते वयाः अत्र कवीनामभावेऽपि तद्विरामाधारनिर्देशं विनैवाकल्पमवस्थिति
 रुक्ता सापि यद्येकैव स्वनेकत्र वर्ण्यते अंतःवृत्तिपुरपश्चात् सर्वदिक्ष्वपि सैवमे यथा वा
 रुदयान्नायनातोऽसिद्धिं सर्वा सुदिश्यते वत्सरा मगतोऽपि संतापेनानुमायसे किं
 चिदारमाता शक्यवस्त्वैतरेकतिस्रसः त्वापश्यतामया लब्धं कल्पवृक्षनीरीक्षणं यथा
 वा स्फुरदलुतरुपमुत्पतयत्त्वलनेलां स्तजवानवद्यविधं विधिना ससृजेनवो मनोभू
 र्भुवि सत्यं सविता ब्रह्म स्थितिश्च अत्राद्ये राजदर्शनानं नेण कल्पवृक्षनीरीक्षणरूपाश
 क्यवस्त्वैतरेकतिस्रः दान्तियेराजमृष्ट्यारं नेण मनो नवादिस्त्रष्टिरूपाशवस्त्वनेकतिस्रः
 दद्याधातोऽन्यथा कारितथा कारि क्रियेत चेत्त येजगत्प्राप्यते हितितेरेव कुसुमायुधः
 यद्यत्साधनत्वेन लोकतावगतं तत्कन विरुद्धसाधनं क्रियेत चेत्स न्याधातः यद्यत्साधनं
 पाकेन चिउपातं तत्तद्व्यनतस्यति इति विरुद्धसाधनं क्रियेत चेत्सापि न्याधातः त

त्राद्यउदाहृतः द्वितीयो यथा दशादधमनसिजं जीवयंती दशैव याः विरुपाक्षस्य जयीनीला
 कवेवामलोचनाः सैव येन निवक्ष्यपि क्रियाकार्यविरोधिनी दयाचे दाल इति मथ परि
 त्याग्य एव जे कार्यविषे निष्पादकतया केनचित् सनाम्य मानादर्थान्नैव कार्यविरोधिनी
 क्रियासौ कार्येण समर्थते चेत् सोपि व्याधातः कार्यविरुद्धक्रियायां सौ कार्यकारणस्य सु
 तरोत्तदानुगुण्य यथा येन यात्रोन्मुखेन राता पुवराजस्य एवस्थापने यत्कारणत्वेन स
 नावितं बालत्वं प्रसूततद्विरुद्धस्य सदनयनस्यैव कारणतया पुवराजेन प्ररित्यागस्या
 पुक्तत्वं दर्शयता समर्थते यथा बालुधोन विस्त्रजस्य नरोदरि द्रुशके यादाता हि
 विस्त्रजन्यते येवननु शंके या भत्र पुर्वेन राक्ये स प्रति यत्सोर्वचने इति त्वज्ञान
 गतिः पुम्भुः कारणमाला स्याद्यथा प्राक् प्राते कारणैः न येन श्रीः श्रियाया त्यागस्या
 गेन विपुल यशः उत्तरोत्तरकारण नूत पूर्वपूर्वैः पूर्वपूर्वकारण नूतोत्तरोत्तरैर्वाव
 स्मृतिः कृतो गुम्फः कारणमाला आद्योदाहृतो द्वितीयो यथा भवन्ति नरकाः पापात्
 पापं दारिद्र्यं संभवं दारिद्र्यं प्रदानेन तस्याहं परो न वेत् एहातमुक्तेरीत्याप

४१

श्रिणरेका वलिर्मता तेन कर्णीतविश्रांते कर्णे दोस्मं नरो लिनो दोस्मं नो जानुपर्यंतं प्रत्यं
 नयनाहरो जानुनास्ते मुकुशकोरे तस्य महा भुजः उत्तरोत्तरस्य पूर्वपूर्वविशेषणभावः उवचि
 वस्योत्तरोत्तरविशेषणभावो वा गृहीतमुक्तनातिः तत्राद्यउदाहृतः द्वितीयो यथा दिक्का
 त्मसमेव यस्य विजुतापस्तत्र विद्योतते यत्रा सुख्य सुधी नवती किरणाराशे स यासा मन्त्रं
 यस्तलित्तमुषः सुयाऽस्य हविष्यस्तस्य जीवतवेवाद्यकलमेधमन्मथारिपोस्ताः पातुवा
 मृत्तयः दीपककावलियोगात्मा दीपकमाष्यते स्मरणरुदये तस्यास्तेन त्वपि कृतो स्थि
 तिः अत्र स्थिति रिति धर्मकं स्मरेण तस्याहं द्ये स्थितिः कृतो येन तस्याहं द्येन त्वपि
 स्थितिः कृतो इत्येवं वाक्यद्वयान्वयः अतो दीपकं गृहीतमुक्तशतिसंज्ञावादेकावला इति दीप
 ककालीयोगः यथा वा स गामाहुः न मारातेन न वता चापे समापिते देवा कृण्विपुन
 येन सहसा यद्यत्समासादितं कोदंतेन शराः शरैरि शिनस्तेन पि नूतमडलं तेन त्वं न
 वता च कातिरितुलाकीत्यावलो कत्रयं अत्र येन येन सहसा यद्यत्समासादिति मिति स
 स्तेपका क्य स्थिति मकं समासादित पदं कोदंतेन शरा इति चट्सपि विवरणवाक्यपुतु
 चितलिंगवचने विपरिणामणचेतीति दीपक शरादीनामुत्तरोत्तरविशेषणभावो

कावलाचेतिदापकेकावलायोगः उत्तरोत्तरमुत्कर्षः सारइत्यभिधीयते ॥ मधुरं मधुतस्मा
 चसुधातस्याः कुवेवचिः यथावा अत्रविस्मोस्त्रिलोकीनिवसतिफलिनामाश्वरसोऽ
 पिशेतेसिंधोसोपेकदेशेतमपिचलुकपाकुनयोनिश्चकार धत्तेखद्योतलात्तामय
 मपिननसि श्रीनृ सिंद हिति इवकीर्तकलनालोत्पलमिदं मपिचत्रेक्षणायेविना
 ति अयंश्लाघ्यगुणोत्कर्षः असाध्यगुणोत्कर्षीयथा तृणात्रधुतरस्तुलस्तुलादपि
 चयाचकः वापुना किन्मनीतोऽसौमामयं पाचपिश्यति पुनरुपयथा गिरेर्महान्
 गिरेरद्विमहानवेनोमहत् ननसाऽपिमहान्नब्रह्म ततोऽप्यासागरीयसा ॥ तत्र
 ब्रह्मपयंतं महत्तस्माद्यागुणः प्रकृतायाशायामश्लाघ्यगुणः सथासंख्यंक्रमेणैव
 क्रमिकानां समन्वय शत्रुमित्रं विपत्तिचयं जयं नंजय यथावा शरणं किं त्रप
 नाति विषवन्मारयन्तीवानत्यन्तेन नुज्येते कृपणेन धनानियत अमुत्रमासं
 कारइतिकेचिद्याजकः पर्यायेपरिपर्यायेनैकस्यानेकसंश्रयः पक्षमुत्कागता
 चंडं कामिनीवदनप्रका अत्रैकस्यावदनप्रकायाः क्रमेण पक्षचंडरूपानेकाधा

रसंश्रयणं पर्यायः यद्यपि पक्षसंश्रयणं कंठेनोक्तं तथापि मुक्तेतियागोक्त्या प्रा
 कसंश्रयणाक्षेपेण पर्यायनिर्वहः अतएवश्रोणीबंधस्तजतितनुतां सेवतेम
 ध्यभागः पक्षांमुक्तास्वरत्नगतयः संश्रितालोचनाभ्यां धत्तेवक्ष्यः कुचसचिवता
 माद्वितीयं तु वक्तुं तदत्राणां गुणविनिमयः कल्पितो यौवनेनेत्यत्र पर्यायिकां न्यप्र
 काशः कारउदात्तहारः सर्वत्रशब्दः पर्यायोपथा नन्वाश्रयस्थिति रियंतवकालेकुर
 केनोत्तरोत्तरविशिष्टपदापदिष्टा प्रागणवक्ष्य हृदये हृषलस्मलोऽप्यकंठधुना
 वससिवाचिपुनःखलानाम सर्वाण्यंशुदृपयायः संकोचपर्यायो यथा प्रातश्चरित्वाव
 सुधामशेषांछायासुविश्रम्य पुनस्तल्लो प्रौढिगतेसंप्रति तिग्मनामोशेत्यंशनूरं
 तरयामयासीत अत्रशेत्यस्यानुरातरमाधारं संकोचात् संकोचपर्यायः विकाशपर्यायो
 यथा विंशेष्टेवरागस्ततस्विपूर्वमदृश्यते मधुनामृगशावालिहृदयेष्वदृश्यते
 अत्ररागस्यपूर्वाधारपरित्यागनाधारान्नरसंक्रमनामिति विकाशपर्यायः एकस्मिन्मय
 चनेकवापर्यायः सोपि संमतः अधुना पुलिते तत्र पत्रः श्रोतः पुराजनिः यथावापुरा

नृदस्याकं प्रथममवितिलातनुरियंततोः नुत्वं प्रेयानुवयमपिहताशाः प्रियतमाः इ
 नायस्त्वं वयमपिकलेनं किमपरं हतानां प्राणानां कुलिशकठिनानां फलमिदं अत्र हं प
 त्योः प्रथममनेहः ततः प्रयसी प्रियतमनैवः ततो नार्थपातितावदस्यो धेयपयानिः परि
 वृत्तिविनिमयो न्यूनान्यधिकयो मिथः जग्राहे कंशरं मुक्ताकटाक्षात्सस्त्रिपुत्रयं यथा
 वातस्य च प्रवयशो जटापुषः स्वर्गिणः किमिव शोच्यतेऽधुना येन जतरि कलेवरव्यापत्
 क्रितमिदं किरणोज्वलं यशः परिसरव्यानिषिध्यैक्ये कस्मिन् वस्तुयंत्रनं स्नेहद्वयः
 प्रहपेषु प्रस्वातेषु नतनुवाम यथा वा विलंघयन्ति श्रुतिवत्प्रिये स्थां लीलावतीनां नू
 यतो ललानि विनर्त्ति यस्यामपि वक्रिमाणमेकोमहाकालतटाद्वंजः अधोदाहरण
 निषेधः शाब्दः द्वितीयत्वाथः विरोधे नुत्यवलया विवेक्यालंकृतिर्मता सधः शिरां
 सिवापानवानमयंतु महीभुजः अत्र संधि विग्रहप्रमाणप्राप्तयो शिरश्चापनमने
 योर्गुणयुग्मस्थितयोर्गुणयुक्तमक्ययो विविकल्पः यथा वापतस्य विरतं वारिन्त्यं
 तिचकलापिनः अथकाजः कृतानोवाडः स्वस्थानं करिष्यति प्रियतमस्यागमनत्वे